

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Sveučilišni diplomski studij Pedagogija i povijest, nastavnički smjer

Tomislav Farkaš

Bosna od Berlinskog kongresa do Prvog svjetskog rata

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Zlatko Đukić

Osijek, 2017.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Sveučilišni diplomski studij Pedagogija i povijest, nastavnički smjer

Tomislav Farkaš

Bosna od Berlinskog kongresa do Prvog svjetskog rata

Diplomski rad

Humanističke znanosti, povijest, hrvatska i svjetska ranonovovjekovna povijest

Mentor: doc. dr. sc. Zlatko Đukić

Osijek, 2017.

Sažetak

Nakon seljačkog ustanka i izbijanja Velike istočne krize 1885. godine, Austro-Ugarska je diplomatskim putem ishodila mandat za okupaciju Bosne i Hercegovine 1878. godine na Berlinskom kongresu, što je bio velik korak u ostvarenju njezinih planova u svezi političke i ekonomske dominacije na Balkanu. Okupacijski režim nije bio znatno naklonjen stanovništvu ove države, ali je ipak došlo do pozitivnih promjena (gradnja ustanova, škola, cesta, i sl.) i uspostavljanja moderne, učinkovite uprave i zakonodavstva. Nakon aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine, njezin je teritorij pripojen Austro-Ugarskoj Monarhiji kao carevinska zemlja (Reichsland). To je dovelo do mnoštva reformi i promjena u upravi i organizaciji zemlje, npr. donošenje ustava, formiranje sabora, itd. U međuvremenu Balkan potresaju dva Balkanska rata, a stanovništvo se, dok se još oporavljalo od šoka, našlo pred katastrofom nevjerojatnih razmjera – u Sarajevu je 1914. godine izvršen atentat na austro-ugarskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda. Događaj je to koji je odjeknuo Europom i svijetom i koji će biti jednim od glavnih uzroka Prvog svjetskog rata.

Rad se bavi poviješću Bosne od Berlinskog kongresa 1878. godine do početka Prvog svjetskog rata 1914. godine te iznosi važnije činjenice i opisuje znamenite događaje vezane uz Bosnu i Hercegovinu u ovom razdoblju. Rad je nastao uvidom u dostupnu i relevantnu literaturu.

Ključne riječi: aneksija, Austro-Ugarska, Bosna i Hercegovina, okupacija, povijest Bosne.

Sadržaj

Uvod.....	1
1. Ustanak u Bosni i Hercegovini i Velika istočna kriza	3
2. Berlinski kongres 1878. godine – stvaranje novog poretka i okupacija Bosne i Hercegovine	6
3. Bosna i Hercegovina za vrijeme okupacije (1878. – 1908.)	9
3.1. Organizacija uprave na okupiranom području	10
3.2. Bitne odrednice okupacijskog režima – politika i ciljevi	14
3.3. Utjecaj Austro-Ugarske na školstvo, jezik i društvo	15
4. Bosna i Hercegovina od aneksije 1908. godine do izbijanja Prvog svjetskog rata 1914. godine	17
4.1. Proklamacija aneksije – pripojenje Bosne i Hercegovine i aneksijska kriza	20
4.2. Donošenje ustava za Bosnu i Hercegovinu i formiranje Bosanskog sabora	22
4.3. Balkanski ratovi.....	25
4.4. Sarajevski atentat i početak Prvog svjetskog rata	27
5. Ocjena austro-ugarske vladavine nad Bosnom i Hercegovinom.....	31
Zaključak.....	33
Literatura.....	35

Uvod

U drugoj polovini 19. stoljeća Europa prolazi kroz niz političkih, teritorijalnih i kulturnih promjena pod utjecajem velikih diplomatskih i vojnih sila tog doba. U svijetlu toga jača i tendencija Austro-Ugarske za osvajanjem teritorija Bosne i Hercegovine te izbacivanjem Osmanskog Carstva s područja jugoistočne Europe u svrhu ostvarenja svojih političkih i ekonomskih ciljeva na Balkanu. Austro-Ugarska će početi provoditi svoju politiku na Balkanu 1878. godine, nakon okupacije Bosne i Hercegovine. Na tom će se prostoru njezina politika definitivno ustaliti 1908. godine aneksijom Bosne i Hercegovine. Razdoblje vladavine Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini trajalo je od 1878. godine do kraja Prvog svjetskog rata 1918. godine. Ovo razdoblje je uistinu zanimljivo za proučavanje te postoji pregršt literature koja se bavi problemima tog vremena s različitih gledišta.

Rad na ovu temu nastao je zbog osobnih interesa, ponajviše zbog želje da se u jednom radu, na jednom mjestu, sažeto, ali kvalitetno i jasno iznese pregled činjenica i događaja vezanih uz Bosnu od 1878. do 1914. godine. Iz toga proizlazi i cilj rada – iznijeti činjenice i opisati događaje u Bosni od Berlinskog kongresa do početka Prvog svjetskog rata.

S obzirom na to da je tema Prvog svjetskog rata nevjerojatno opširna (i komplicirana kada je riječ o Bosni) te kako je ne bi bilo moguće obraditi u predviđenim okvirima po pitanju dužine rada, ona je iz ovoga rada izostavljena.

Prilikom pisanja rada korištena je dostupna i relevantna literatura. Iako su o ovoj temi dosta pisali i strani povjesničari, najznačajnija je ipak bila literatura hrvatskih, srpskih i bosansko-hercegovačkih autora.

Nekoliko monografija i članaka prevladavaju kada je riječ o pozivanju na literaturu prilikom pisanja – razlog tomu je bogatstvo korisnim podacima i uska povezanost sadržaja s temom rada.

Treba izdvojiti sljedeće naslove kao značajne za nastanak ovoga rada: *Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875-1878* Milorada Ekmečića, *Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine* Mirjane Gross, *Istorija Bošnjaka* Mustafe Imamovića, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)* Tomislava Kraljačića, *Bosansko pitanje i Austro-ugarska u svijetlu političkog dnevnika J. M. Baernreithera* Ante Malbaše, *Bosna i Hercegovina. Svezak III: Etnička povijest Bosne i Hercegovine* Dominika Mandića, *Bosna od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata* skupine autora te *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914* Šidaka i suradnikâ.

Rad je podijeljen na pet poglavlja:

- 1.) Ustanak u Bosni i Hercegovini i Velika istočna kriza,
- 2.) Berlinski kongres 1878. godine – stvaranje novog poretka i okupacija Bosne i Hercegovine,
- 3.) Bosna i Hercegovina za vrijeme okupacije (1878. – 1908.),
- 4.) Bosna i Hercegovina od aneksije 1908. godine do izbijanja Prvog svjetskog rata 1914. godine i
- 5.) Ocjena austro-ugarske vladavine nad Bosnom i Hercegovinom.

Treće poglavlje sastoji se od tri potpoglavlja, dok se četvrto sastoji od četiri potpoglavlja.

Prvo poglavlje *Ustanak u Bosni i Hercegovini i Velika istočna kriza* opisuje u kakvim je okolnostima došlo do Berlinskog kongresa na kojem će biti odlučena sudbina Bosne i Hercegovine. Drugo poglavlje *Berlinski kongres 1878. godine – stvaranje novog poretka i okupacija Bosne i Hercegovine* bavi se Berlinskim kongresom i diplomatskim akcijama koje su Austro-Ugarskoj u konačnici dale mandat za okupaciju te samim tijekom okupacije Bosne i Hercegovine. Treće poglavlje *Bosna i Hercegovina za vrijeme okupacije (1878. – 1908.)* opisuje stanje u državi tijekom okupacijskog perioda, s naglaskom na organizaciju uprave, politiku i ciljeve režima te utjecaj okupacijskog režima na bitne segmente života domicilnog stanovništva. Četvrto poglavlje *Bosna i Hercegovina od aneksije 1908. godine do izbijanja Prvog svjetskog rata 1914. godine* iznosi podatke o pripremi i proklamaciji aneksije Bosne i Hercegovine te govori o tadašnjem uređenju države. Pored toga, opisani su Balkanski ratovi i stavovi naroda Bosne i Hercegovine po pitanju istih, dok je zadnji dio poglavlja orijentiran na Sarajevski atentat i njegove posljedice. Zadnje, peto poglavlje *Ocjena austro-ugarske vladavine nad Bosnom i Hercegovinom* ukratko analizira pozitivne i negativne strane austro-ugarske vlasti u Bosni i Hercegovini.

1. Ustanak u Bosni i Hercegovini i Velika istočna kriza

Da bismo mogli razumjeti kako je 1878. godine došlo do Berlinskog kongresa i uspostave novog europskog poretka, potrebno je vratiti se tri godine unatrag i ukratko posvetiti događajima koji su mu prethodili.

Radi shvaćanja okolnosti koje su do Berlinskog kongresa dovele, na umu treba imati i sam kontekst – Istočno pitanje¹ još nije riješeno, Austro-Ugarska se bori za ostvarenje svojih ekspanzionističkih težnji, Njemačka je ujedinjena i profilira se u veliku diplomatsku silu, Rusija se profilira u veliku vojnu silu, a Balkanski poluotok još je uvijek zaostalo područje puno raznolikosti i nemira. Bilo je pitanje vremena kada će doći do značajnijih sukoba među vodećim silama tog doba.

U ovakvoj atmosferi dolazi do ustanka u Bosni i Hercegovini. Seljački ustanak počeo je 1875. godine, prvotno u Hercegovini, a zatim se proširio na pojedine dijelove istočne i zapadne Bosne, Sandžak, Makedoniju i Bugarsku. Bio je to ustanak velikih razmjera.² Ustanak je zapravo pokrenuo rješavanje Istočnog pitanja na Balkanu, a time je došlo do tzv. Velike istočne krize koja će se završiti tek 1878. godine, kao i sam ustanak.³

Stanovništvo Bosne i Hercegovine bilo je pretežno agrarno, a čak je 90% ukupnog stanovništva živjelo na selu u vrlo teškim uvjetima. Stanovništvo je živjelo u jednom obliku feudalizma koji je svima teško padao. Iz toga je proizašla potreba da se po tom pitanju nešto učini.⁴ Ekmečić tvrdi da je povod buni diljem Bosne i Hercegovine bio isti – ubiranje trećine i desetine te nejednakost pred zakonom.⁵

Ne zna se koliko je točno ljudi živjelo u Bosni i Hercegovini u trenutku izbijanja ustanka, ali poznati su podaci da je na početku ustanka u bijegu svoje domove napustilo oko 200.000 ljudi, dok je oko njih 150.000 izgubilo živote tijekom trajanja bune.⁶ Ekmečić navodi da je ustanak formalno počeo 9. lipnja 1875. na brdu Grebenac u kadiluku Nevesinje te da su lokalne vlasti nastojale odmah ugušiti pobunu⁷, ali nisu uspjele u tome.

¹ Kompleksan skup pitanja koja se odnose na opstanak osmanske vlasti u Europi nakon slabljenja Osmanskog Carstva i njegove dezintegracije.

² Skupina autora, *Bosna od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1998., str. 208.

³ V. Popović, *Istočno pitanje (Istorijski pregled borbe oko opstanka osmanlijske carevine u Levantu i na Balkanu)*, Zavod za izdavanje udžbenika Sarajevo, Sarajevo, 1965., str. 169.

⁴ M. Ekmečić, „Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875-1878“, Petrović, R. (ur.), *Posebna izdanja, knjiga XXX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 4. Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875-1878. godine, tom I*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1977., str. 52.

⁵ M. Ekmečić, Isto, str. 57.

⁶ M. Ekmečić, Isto, str. 51.

⁷ M. Ekmečić, Isto, str. 55.

Ustanici su od osmanske vlasti tražili slobodu vjere, jednakost u društvu i pred zakonom, zaštitu od nasilja koje je nad njima provodila vlast, ukidanje kuluka⁸ i nametnutog prireza na desetinu, kao i olakšanje načina na koji se prikupljala desetina.⁹ Ovdje je, dakle, glavni problem bio nedostatak građanskih sloboda.¹⁰

S obzirom na to da je glavni cilj ustanka bio rušenje postojećih društvenih odnosa i uspostavljanje novih, jasno je da je ustanak odjeknuo širom Europe.¹¹ O tome nam svjedoče i činjenice da se po prvi puta u povijesti šalju dopisnici velikih europskih novinarskih kuća na Balkan, kako bi Europa budnim okom mogla pratiti tijek događaja.¹² Hrvatska javnost i ban Ivan Mažuranić, pratili su ustanak sa simpatijama.¹³ Usporedno s tim, ojačat će i političke i diplomatske akcije velikih sila, kako na Balkanu, tako i u ostalim dijelovima Europe.¹⁴

Ubrzo su se u ova događanja uplele i velike sile onoga doba. Najznačajnije nam je diplomatsko djelovanje Austro-Ugarske te vojno djelovanje Rusije. Austro-Ugarska je još od prije imala značajan interes za područje Bosne i Hercegovine te će se svim sredstvima boriti za ostvarenje svojih nauma¹⁵, dok je Rusija nastojala učvrstiti svoj položaj spram Osmanskog Carstva i ostatka Europe pa će protiv Osmanskog Carstva povesti i rat.¹⁶

Dok je rat Srbije protiv Osmanskog Carstva još trajao, predstavnici Austro-Ugarske i Rusije sastali su se 8. srpnja 1876. godine kako bi se usuglasili prije nego poduzmu određene akcije po pitanju ustanka i Osmanskog Carstva. Dogovor je urodio plodom i određeno je da Austro-Ugarska okupira Bosnu i Hercegovinu (uz prepuštanje jednog dijela teritorija Crnoj Gori i Srbiji). Nakon višestrukih dogovora, u studenom 1876. godine, ruski poslanik izvještava Beč da će Rusija ući u rat s Osmanskim Carstvom, pod uvjetom da Austro-Ugarska ostane neutralna. To je značilo da je Rusija sada definitivno dala Austro-Ugarskoj „zeleno svjetlo“ za okupaciju Bosne i Hercegovine, dok će se ona obračunati s Turcima u bliskoj budućnosti.¹⁷

Nakon toga, 15. siječnja 1877. godine Austro-Ugarska i Rusija sklapaju tajni ugovor u Budimpešti na kojem potvrđuju prethodne dogovore. U veljači je ugovoru dodan još jedan

⁸ Besplatan rad kmeta na feudalčevu posjedu.

⁹ V. Popović, Isto, str. 169.

¹⁰ M. Ekmečić, Isto, str. 55.

¹¹ M. Ekmečić, Isto, str. 60.

¹² M. Ekmečić, Isto, str. 50.

¹³ J. Šidak, et. al., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*, Školska knjiga/Ognjen Prica, Zagreb, 1968., str. 93.

¹⁴ M. Ekmečić, Isto, str. 65.

¹⁵ M. Ekmečić, Isto, str. 73.

¹⁶ J. Šidak, et. al., Isto, str. 95.

¹⁷ M. Ekmečić, Isto, str. 82.-83.

dio, koji s prvotnim ugovorom čini cjelinu pod nazivom „Budimpeštanske konvencije“ – to će biti osnova za rješavanje Istočnog pitanja.¹⁸

Rusija je 24. travnja 1877. godine krenula u rat protiv Osmanskog Carstva¹⁹, dok će Srbija konačno posrnuti i biti primorana tražiti primirje 24. kolovoza iste godine.²⁰

Ustanak u Bosni i Hercegovini je nedugo nakon toga doživio poraz i jedino što je preostalo bilo je čekati i vidjeti kako će se rat između Osmanskog Carstva i Rusije završiti te kakva sudbina čeka Bosnu i Hercegovinu i njezin narod.

Rusija je relativno lako porazila Osmansko Carstvo te je ono moralo zatražiti primirje i potpisati mirovni ugovor. Odlučeno je da će se mirovni sporazum potpisati u San Stefanu, mjestu nedaleko od Carigrada, 3. ožujka 1878. godine.²¹

Rusija je Sanstefanskim mirom uspjela ishoditi autonomiju Bosne i Hercegovine od Osmanskog Carstva.²² Pored toga, uspjela je u naumima da se stvori Velika Bugarska do Egejskog mora koja će joj služiti kao izlaz na otvoreno more.²³

Tada su nastali problemi, zato što je za Bosnu i Hercegovinu bila predviđena neka vrsta autonomije.²⁴ Sanstefanski mirovni ugovor doveo je do negodovanja Engleske, Grčke, Srbije i Austro-Ugarske. Najviše je negodovala Austro-Ugarska, zato što je ovaj mirovni ugovor bio u proturječnosti s ruskim obećanjima i obvezama iz Budimpeštanskih konvencija.²⁵

Time je revizija Sanstefanskog ugovora postala prijeko potrebna te je dogovoreno da se sve europske sile sastanu u Berlinu kako bi se raspravilo o novonastaloj situaciji.

¹⁸ M. Ekmečić, Isto, str. 83.-84.

¹⁹ M. Ekmečić, Isto, str. 84.

²⁰ M. Ekmečić, Isto, str. 81.-82.

²¹ J. Hammer, *Historija turskog (osmanskog) carstva, svezak 3*, Ognjen Prica, Zagreb, 1979., str. 470.

²² M. Ekmečić, Isto, str. 85.

²³ N. Stančić, „Hrvatska politika i nastanak Jugoslavije: od Berlinskog kongresa 1878. do kraja Prvoga svjetskog rata 1918.“, Rudolf, D. (ur.), *ADRIAS – zbornik radova Zavoda za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Splitu*, HAZU/ Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Zagreb-Split, 2014., str. 94.-95.

²⁴ M. Imamović, *Istorija Bošnjaka*, Bošnjačka zajednica kulture, Izdavačko preduzeće „Preporod“, Sarajevo, 1997., str. 347.

²⁵ V. Popović, Isto, str. 176.-177.

2. Berlinski kongres 1878. godine – stvaranje novog poretka i okupacija Bosne i Hercegovine

Njemački kancelar Otto von Bismarck vjerovao je da se na Berlinskom kongresu može pojaviti kao „vrhovni sudac“ zato što je smatrao da je pravedan i da će ispravno odlučiti o situaciji, iako je taj zadatak bio težak i osjetljive prirode.²⁶ Bismarck nije težio ekspanziji novostvorene i ujedinjene Njemačke, već je samo nastojao očuvati postojeći teritorij i poredak. Zbog toga je i bio zainteresiran za ulogu vrhovnog arbitra u Berlinu.²⁷

Berlinski kongres sastao se 13. lipnja 1878. godine. Na osmoj sjednici kongresa, 28. lipnja 1878. godine raspravljalo se o Bosni i Hercegovini, tj. o onome što o njoj piše u Sanstefanskom mirovnom ugovoru. Sporani članak Sanstefanskog mirovnog ugovora nosio je redni broj 14. Nakon burne rasprave, kongres je uspio doći do rješenja. Britanski delegati predložili su da se Austro-Ugarskoj ishodi mandat za okupaciju Bosne i Hercegovine. Svi su osim Osmanskog Carstva prihvatili ovaj prijedlog.²⁸ Otto von Bismarck proglasio je ovaj prijedlog valjanim, a odluka o sudbini Bosne i Hercegovine formulirana je u članku 25 Berlinskog ugovora kojeg su prisutni predstavnici europskih sila potpisali.²⁹ Berlinski kongres raspušten je 13. srpnja 1878. godine.

Iako je Berlinski kongres trebao dovesti do stanja mira, to se nije dogodilo.³⁰ Berlinski kongres značio je poraz za Osmansko Carstvo. Naime, tim je događajem Osmansko Carstvo izgubilo mnoštvo teritorija, življa i resursa.³¹ Hammer tvrdi da su milijuni muslimanskih izbjeglica izgubili sve što su posjedovali te da su emigrirali „prema domovini koju nikad ranije nisu vidjeli.“³²

Na vijesti o spremanju Austro-Ugarske okupacije Bosne i Hercegovine, narod se organizirao i oformio Narodni odbor 5. lipnja 1878. godine.³³ Narodni odbor zbacio je osmansku vlast u Sarajevu 27. srpnja 1878. godine, da bi potom uspostavio Narodnu vladu. Vojni poslovi u novoj Vladi povjereni su Smail-begu Selmanoviću Taslidžaku i Muhamedu Hadžijamakoviću, policijom su sada upravljali Abidaga Gačanin i Ahmed Naki, dok je uprava

²⁶ K. Kersten, *Bismarck i njegovo doba*, Nolit, Beograd, 1936., str. 294.

²⁷ J. Matuz, *Osmansko Carstvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1992., str. 147.

²⁸ M. Imamović, Isto, str. 347.

²⁹ M. Imamović, Isto, str. 347.-348.

³⁰ J. Matuz, Isto, str. 149.

³¹ J. Hammer, Isto, str. 474.

³² J. Hammer, Isto, str. 479.

³³ Skupina autora, Isto, str. 209.-210.

telegrafa prepuštena Šerifu Zildžiću.³⁴ Narodna vlada se sada spremala pružiti otpor okupaciji i stanje mira još je jednom prekinuto.

U Austro-Ugarskoj se čulo o situaciji u Bosni i Hercegovini te su krenule pripreme za okupaciju. Odlučeno je da će okupaciju provesti generali Josip Filipović i Stjepan Jovanović. Josip Filipović je ušao u Bosnu preko Save kod Broda te zauzeo Sarajevo 19. kolovoza 1878. godine, dok je Stjepan Jovanović, prije Filipovića, još 5. kolovoza ušao u Hercegovinu preko Dalmacije i zauzeo Mostar.³⁵ Malcolm piše kako je prilikom austro-ugarskog osvajanja Sarajeva 19. kolovoza 1878. godine otpor pješačkoj vojsci u gradu pružao sav puk – tvrdi da se na okupatorsku vojsku pucalo sa svakog prozora te da su čak i žene sudjelovale u pružanju otpora, ali da je do 13:30 grad ipak bio osvojen uz neznatne gubitke po austro-ugarsku vojsku (57 mrtvih i 314 ranjenih).³⁶

Nakon uspješnih osvajanja u kolovozu okupacijska vojska polako je zaokruživala cjelokupni teritorij Bosne i Hercegovine. Posljednji centri otpora bit će skršeni 20. listopada 1878. godine.³⁷

Iako je austro-ugarska vojska naišla na žestok otpor, uz pomoć oko 300.000 vojnika uspjela je kroz 76 bitaka osvojiti cijelu Bosnu i Hercegovinu.³⁸ Procjenjuje se da je Austro-Ugarska izgubila do 6.000 vojnika (službeno: 946 poginulih, 3.980 ranjenih i 272 nestalih). Ustanička vojska prema austrijskim procjenama imala oko 93.000 boraca³⁹, dok se ukupni gubitci (poginuli, nestali) kreću oko 150.000 ljudi (računajući i civile).⁴⁰

Stančić tvrdi da je stanje na Balkanu nakon Berlinskog kongresa uvelike odredilo politiku hrvatskih i srpskih političkih krugova u regiji te da je došlo do sukoba hrvatske i srpske politike po pitanju Bosne i Hercegovine.⁴¹

Poznato je kako je Hrvatska imala pretenzije spram teritorija Bosne i Hercegovine, smatrajući da je Bosna i Hercegovina hrvatska zemlja. Shodno tome, nakon okupacije Bosne i Hercegovine, Hrvatski sabor 15. listopada 1878. godine šalje caru Franji Josipu adresu u kojoj izražava nadu da će se okupirani teritorij s vremenom pripojiti teritoriju kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Car, koji je već opomenuo Hrvate da se ne miješaju u pitanje Bosne i

³⁴ M. Imamović, Isto, str. 351.

³⁵ F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do godine 1873.*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1916., str. 350.

³⁶ N. Malcolm, *Povijest Bosne. Kratki pregled*, Erasmus Gilda-Novi Liber-DANI, Zagreb-Sarajevo, 1995., str. 182.-183.

³⁷ M. Imamović, Isto, str. 352.

³⁸ Skupina autora, Isto, str. 218.

³⁹ M. Imamović, Isto, str. 352.

⁴⁰ M. Ekmečić, Isto, str. 88.

⁴¹ N. Stančić, Isto, str. 95.

Hercegovine, odgovorio je da je Hrvatski sabor ovim prekršio svoje ovlasti i da će ga raspustiti. Nakon tih događaja, Mažuranić je odstupio s banske časti 1880. godine, a 21. veljače iste godine ga je zamijenio na toj funkciji grof Ladislav Pejačević, politički orijentiran ka unionizmu.⁴²

„Bosna i Hercegovina su rješenjem Berlinskog Kongresa došle u položaj, kakav dotle nauka o državnom i međunarodnom pravu nije poznavala“, tvrdi Malbaša.⁴³ Sultan je formalno imao suverenitet nad Bosnom i Hercegovinom, ali državom je upravljala Austro-Ugarska. Suverenitet sultana nad Bosnom i Hercegovinom zapravo je bio mrtvo slovo na papiru.⁴⁴

Bosna i Hercegovina, dakle, nije bila anektirana, nije bila pripojena teritoriju Austro-Ugarske, već je samo bila pod okupacijom – bila je „teritorijalno očitovanje zajedničke monarhije.“⁴⁵ Do aneksije će doći nešto kasnije.

Tako je Bosna i Hercegovina ušla u novo razdoblje svoje povijesti.

⁴² J. Šidak, et. al., Isto, str. 95.

⁴³ A. Malbaša, *Bosansko pitanje i Austro-ugarska u svijetlu političkog dnevnika J. M. Baernreithera*, Bosanska pošta, Sarajevo, 1933., str. 34.

⁴⁴ T. Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987., str. 39.

⁴⁵ A. J. P. Taylor, *Habsburška Monarhija 1809-1918*, Znanje, Zagreb, 1990., str. 132.-133.

3. Bosna i Hercegovina za vrijeme okupacije (1878. – 1908.)

Grof Gyula Andrassy, austro-ugarski ministar vanjskih poslova, je još u vrijeme Istočne krize (1875.-1878.) osmislio detaljne planove za političko djelovanje Austro-Ugarske Monarhije, a cilj njegove politike bio je ostvarenje dominacije na Balkanu, dok je uvjet ostvarenja iste bilo sprečavanje stvaranja jakih slavenskih država na prostoru jugoistočne Europe te istiskivanje ruskog utjecaja s tih prostora.⁴⁶ U tome joj je trebao pomoći okupirani teritorij Bosne i Hercegovine.

Osim toga, Bosna i Hercegovina bila je iznimno važna u ekonomskom smislu – bila je bogata po pitanju izvoza žitarica, rakije i šljiva te stoke i ruda.⁴⁷

Iako feudalizma u Europi već neko vrijeme nije bilo, u Bosni i Hercegovini je bilo drukčije. Statistički podaci pokazuju da je socijalna struktura stanovništva u Bosni i Hercegovini u trenucima okupacije i neposredno nakon nje izrazito agrarna, dok je Bosna bila veoma zaostala feudalna država. Stoga ne treba čuditi što u popisu stanovništva iz 1879. godine stoji da je u gradovima živjelo samo 135.159 stanovnika (11.67%), dok je u selima bilo 1.023.005 stanovnika (88.33%).⁴⁸

Kako podaci navode, 1879. godine u Bosni i Hercegovini živjelo je 1.158.164 stanovnika.⁴⁹ Što se omjera stanovništva po pitanju vjeroispovijesti tiče, 1879. godine stanje je bilo ovakvo: pravoslavaca je bilo 496.485 (42.9%), muslimana je bilo 448.613 (38.7%), katolika je bilo 209.391 (18.1%), dok je pripadnika židovske populacije i ostalih vjeroispovijesti bilo 3.951 (0.3%)⁵⁰.⁵¹ Šidak i suradnici navode slične podatke.⁵²

Agrarno pitanje i dalje je bilo veliki problem i nije bilo pomaka u njegovom rješavanju. U Bosni je bilo 101.625 kmetova, a otkupljeno ih je bilo samo 22.116.⁵³

U prvim godinama nakon okupacije, osiromašenje seljaka bilo je izrazito jako – broj stanovnika se povećavao uslijed doseljavanja državnika iz Austrije i Ugarske i ostalih stranaca, nije bilo lako doći do slobodne zemlje za obrađivanje, a uveden je i obavezan kuluk u svrhu izgradnje cesta.⁵⁴

⁴⁶ T. Kraljačić, Isto, str. 24.

⁴⁷ T. Kraljačić, Isto, str. 36.

⁴⁸ T. Kraljačić, Isto, str. 15.

⁴⁹ Skupina autora, Isto, str. 223.-224.

⁵⁰ U knjizi je navedeno da je ovaj udio iznosio „0.03%“, što je netočno, zato što ukupni zbroj u tom slučaju ne daje konačnih 100%. Kako smatram da se radi o „tipfeleru“, za udio sam napisao „0.3%“, što daje konačnih 100% kada se zbroji s ostalim udjelima.

⁵¹ D. Mandić, *Bosna i Hercegovina. Svezak III: Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, ZIRAL, Toronto-Zürich, Rome-Chicago, 1982., str. 614.

⁵² Vidi više u: J. Šidak, et. al., Isto, str. 193.

⁵³ A. Malbaša, Isto, str. 25.

⁵⁴ M. Imamović, Isto, str. 369.

U takvim okolnostima dolazi i do većih iseljavanja iz zemlje. Vlasti Austro-Ugarske Monarhije navode da je osnovni uzrok iseljavanja zapravo bio ubiranje desetine u novcu, a ne u naturi kao prije okupacije, što je velikim dijelom točno.⁵⁵ Na umu ipak treba imati činjenicu da je u Bosni i Hercegovini bilo teško živjeti, zato što se za seljake nije brinula ni osmanska, a ni nova vlast te je došlo do propadanja seljačkih obitelji; prelazak na ubiranje desetine u novčanom obliku samo je bila kap koja je prelila čašu.

Pored osnovnog uzroka iseljavanja, vlasti ističu i posebne razloge iseljavanja, a to su, kako Imamović navodi „djelovanje izvana i tajna agitacija; strast za dobitkom; religiozni fanatizam; sujevjerna odvratnost prema nemuslimanskoj vlasti i otpor vojnom zakonu; averzija prema pravnoj državi, koja za mnoge znači okove, a ne korist; ekonomski položaj iseljenika; seoba poznanika; čežnja za Turskom i zanos za nacionalnu ideju; školovanje djece; rođaci; bavljenje trgovinom i traženje namještenja u Turskoj; loša zemlja za obrađivanje; nada u bolju zaradu, kuluk i rabota itd.“⁵⁶

Kako bilo, iseljavanje je postalo sve učestalije i bilo je veliki problem za novu vlast, ali i za preostalo stanovništvo Bosne i Hercegovine.

3.1. Organizacija uprave na okupiranom području

Vođenje poslova u Bosni i Hercegovini nakon okupacije povjereno je Zajedničkom ministarskom savjetu. To je ozakonjeno odlukama 16. i 20. prosinca 1878. godine. Pri ministarstvu vanjskih poslova Austro-Ugarske osnovana je posebna komisija za Bosnu kojom je prvi upravljao Jozef Szlavy. Nakon što je Szlavy postavljen za zajedničkog ministra financija Austro-Ugarske, 8. travnja 1880. godine, komisija za Bosnu pada pod vlast Zajedničkog ministarstva financija.⁵⁷ Nakon Szlavya, Bosnom i Hercegovinom upravljat će sljedeći zajednički ministri financija: Benjamin Kallay (1883. – 1903.), Ištvan Burian (1903. – 1911.) i Leon Bilinski (1911. – 1915).⁵⁸

Malcolm tvrdi da je nakon okupacije u Bosni i Hercegovini zadržana “otomanska upravna struktura gdje god se smatralo da dobro funkcionira, samo što su izmijenjena imena i osoblje.”⁵⁹ Tako je Bosna vilajet postao Reichsland Austro-Ugarske Monarhije sa sljedećom teritorijalnom podjelom: sandžaci su postali okruzi, kadiluci su preimenovani u kotare, a nahije u kotarske ispostave. Zemaljski poglavar dolazi na mjesto valije, okružni predstojnik

⁵⁵ M. Imamović, Isto, str. 368.

⁵⁶ M. Imamović, Isto, str. 368.

⁵⁷ A. Malbaša, Isto, str. 15.

⁵⁸ D. Mandić, Isto, str. 508.

⁵⁹ N. Malcolm, Isto, str. 189.

dolazi na mjesto mutesarifa (upravitelja sandžaka), a kotarski predstojnik dolazi na mjesto kajmakama/mudira (upravitelja kadiluka).⁶⁰

Vrhovi Monarhije uredili su upravu u Bosni i Hercegovini na sljedeći način: na čelu je poglavar Zemaljske vlade (podređen Zajedničkom ministarstvu financija), u vođenju vojnih poslova poglavaru Zemaljske vlade pomaže general, dok mu s civilnim poslovima pomaže civilni adlatus. Civilni adlatus zapravo je bio zamjenik poglavara i neposredni poglavar Zemaljske vlade i svih civilnih vlasti, a upravljao je i policijskom upravom te žandarmerijom. Iz toga svega može se nedvojbeno zaključiti da je zemaljski poglavar imao gotovo reprezentativnu funkciju, dok je civilni adlatus zapravo „vukao sve konce.“⁶¹

Zemaljska vlada formirana je 29. listopada 1878. godine, imala je središte u Sarajevu, a počela je s radom 1. siječnja 1879. godine. U početku se sastojala od tri odjeljenja – Odjeljenje za unutarnju upravu, Odjeljenje za financije i Odjeljenje za pravosuđe. Zemaljsku vladu su u početku činili zemaljski poglavar, civilni adlatus i šefovi odjeljenja, a reorganizacijom uprave 1912. godine funkcija civilnog adlatusa bit će ukinuta.⁶²

Seoske općine organizirane su po uzoru na one u Hrvatskoj, a tomu je prethodilo donošenje općih principa i zakona o organizaciji seoskih općina u ožujku 1884. godine. One su organizirane samo tamo gdje je njihovo osnivanje bilo prijeko potrebno, a gdje ih je lokalno stanovništvo moglo samostalno voditi. Seoske općine bile su pod kontrolom kotarskih ureda. Svakom seoskom općinom upravlja medžlis⁶³ koji se sastoji od 4 do 6 članova, zajedno s načelnikom koji je obavljao izvršne funkcije. Mandat medžlisa trajao je tri godine. Zabilježeno je da je 1903. godine seoskih općina bilo samo oko 25, a glavni uzrok tomu bio je nedostatak financijskih sredstava za njihovo vođenje i održavanje.⁶⁴

S druge strane, gradske općine dobivale su potrebnu pažnju austro-ugarskog vrha i općenito su bolje stajale u odnosu na seoske općine. Zemaljska vlada je 16. travnja 1879. godine izdala naredbu kojom su kotarski uredi dobili ovlaštenje za osnivanje gradskih općina. Poznato nam je da je sarajevska općina dobila statut 1883. godine, dok je mostarska svoj dobila tek 1890. godine. Kasnije, tek 1897. godine, carskom naredbom iz 12. siječnja dolazi do izdavanja statuta za sve ostale gradske općine u zemlji. Ovim statutima utvrđeno je da 2/3 zastupnika (zajedno s načelnikom i njegovim pročelnicima) bira stanovništvo, dok 1/3

⁶⁰ Skupina autora, Isto, str. 230.

⁶¹ T. Kraljačić, Isto, str. 433.-434.

⁶² Skupina autora, Isto, str. 232.

⁶³ U islamskim zajednicama: viša lokalna organizacijska jedinica.

⁶⁴ T. Kraljačić, Isto, str. 446.-447.

imenuje Zemaljska vlada na prijedlog okružnih vijeća. Zastupnike potvrđuje Vlada, a zastupništvo je sastavljeno prema konfesionalnom načelu proporcionalnosti.⁶⁵

Okružna vijeća imala su funkciju savjetodavnih administrativnih tijela, a birana su po kurijalnom sustavu.⁶⁶

Uprava u Bosni i Hercegovini zapravo je bila apsolutistička i narod nije imao nikakav utjecaj na vlast i rad njezinih aparata.⁶⁷

Zakon o upravi Bosne i Hercegovine iz 1880. godine definirao je osnovne crte financijske politike za ovu zemlju. Prema tom zakonu, bosansko-hercegovačka uprava je svoj rad financirala iz prihoda države, dok je Austro-Ugarska odobravalala dodatne prihode samo u slučaju nužnosti.⁶⁸ U Bosni i Hercegovini do 1883. godine nije bilo novčarskih institucija – tek će Kallay tada isposlovati osnivanje prvog novčarskog zavoda u Bosni i Hercegovini preko Union banke iz Beča.⁶⁹ Austro-Ugarska vlada je, pak, 1895. godine osnovala Privilegiranu zemaljsku banku za Bosnu i Hercegovinu kako bi poradila na ekonomskim prilikama u zemlji.⁷⁰

Bosansko-hercegovačka vojska osnovana je Vojnim zakonom kojeg je proklamirao car Franjo Josip 4. studenog 1881. godine. Bilo je to izravno rušenje sultanovog suvereniteta nad Bosnom i Hercegovinom te je Vojni zakon naišao na širok otpor u zemlji.⁷¹ Osim toga, ovim zakonom je predviđena i vojna služba za državljane Bosne i Hercegovine. Regrutacija je najviše od svih pogađala seljake, koji su već ionako bili u teškom položaju – naime, regrutacijom je sa sela odvođena nužna radna snaga, što je neke seoske obitelji u potpunosti uništilo.⁷² Ovakva situacija, zajedno s činjenicom da je sultanov suverenitet sada srušen, dovodi do nemira. U Hercegovini izbija ustanak u siječnju 1882. godine koji će se sporadično odvijati kroz narednih deset mjeseci, bez velikih uspjeha za ustanike.⁷³

Treba istaknuti i podatak da su nakon uvođenja Vojnog zakona u državi osnovane četiri okružne komande – u Sarajevu, Banja Luci, Tuzli i Mostaru. Već naredne, 1882. godine oformljene su prve četiri pješadijske čete.⁷⁴

⁶⁵ T. Kraljačić, Isto, str. 447.-448.

⁶⁶ T. Kraljačić, Isto, str. 454.

⁶⁷ T. Kraljačić, Isto, str. 42.

⁶⁸ T. Kraljačić, Isto, str. 484.

⁶⁹ T. Kraljačić, Isto, str. 496.

⁷⁰ Skupina autora, Isto, str. 239.

⁷¹ T. Kraljačić, Isto, str. 460.

⁷² T. Kraljačić, Isto, str. 461.-462.

⁷³ Skupina autora, Isto, str. 233.-234.

⁷⁴ Skupina autora, Isto, str. 246.

Nakon vojske, bio je red da se uredi i žandarmerija koja je u Bosni i Hercegovini postojala od 1879. godine. Kallay je smatrao da je žandarmerija iznimno važna po pitanju uprave te je radio na njezinom brojčanom proširenju – njegovi su napori urodili plodom te će žandarmerija biti još jednom uređena statutom koji je donesen 1883. godine. Do kraja Kallayeve uprave (1903. godine), žandarmerija se znatno razvila i postala jedan od stupova režima u kojeg su se svi politički vrhovi mogli uzdati.⁷⁵ Tako je 1902. godine u žandarmeriji bilo 2.300 ljudi (od toga 52 vojna časnika).⁷⁶

Pored već spomenutih reformi, bitno je spomenuti i one poduzete po pitanju reorganizacije upravljanja Vakufima.⁷⁷

Godine 1883. stvoreno je privremeno Zemaljsko vakufsko povjerenstvo čiji su članovi bili iz redova muslimanskih prvaka, a koje je imenovala Zemaljska vlada. Predsjednika je na prijedlog Zemaljske vlade imenovao sam car. Rad Zemaljskog vakufskog povjerenstva nadzirao je povjerenik Zemaljske vlade koji je morao biti kršćanin i činovnik. Ovo povjerenstvo je u svojem opisu posla imalo registraciju i vršenje nadzora nad upravom svih Vakufa u Bosni i Hercegovini. Zemaljska vlada je 5. rujna 1884. godine uspostavila privremena kotarska vakufska povjerenstva, što je bio još jedan korak u reorganizaciji upravljanja Vakufima. Pitanje upravljanja Vakufima konačno je riješeno 10. srpnja 1894. godine, nakon što je Zemaljska vlada odredila da privremeno Zemaljsko vakufsko povjerenstvo postaje stalni organ vakufske uprave te da mu se kao takvome dodaju članovi ulema-medžlisa⁷⁸ i veći broj uglednih ljudi i prvaka iz muslimanskih redova.⁷⁹

Kallay se jako trudio da ima uvid u svaki korak administrativnog aparata u Bosni i Hercegovini. Njegova inspekcijska putovanja bila su česta, a pored njega osobno ista su vršili zemaljski poglavar, civilni adlatus, šefovi vlade i okružni predstojnici. Time je administrativno poslovanje zemlje dovedeno do visoke kvalitete, ali je s druge strane oduzimalo puno vremena pa se često znalo događati da su se i o najmanjim sitnicama vodile opsežne rasprave koje su odgađale redovne poslove.⁸⁰

Kako bilo, uprava je funkcionirala bolje nego u prijašnjim vremenima, što je omogućavalo da se u državi ostvare ciljevi kojima je Austro-Ugarska težila.

⁷⁵ T. Kraljačić, Isto, str. 456., 460.

⁷⁶ Skupina autora, Isto, str. 246.

⁷⁷ U islamskim zajednicama: Vakuf je neko dobro kojeg se pojedinac svojevrijedno i nesebično odrekne u svrhu služenja tog dobra cjelokupnom društvu, npr. poljoprivredno zemljište, stambeni objekt, i sl.

⁷⁸ U islamskim zajednicama: islamsko vjersko vijeće koje se bavi vjerskim i prosvjetnim životom stanovništva određenog područja.

⁷⁹ T. Kraljačić, Isto, str. 357.

⁸⁰ T. Kraljačić, Isto, str. 475.-476.

3.2. Bitne odrednice okupacijskog režima – politika i ciljevi

„Da osigura i opravda samostalni opstanak i vođenje uprave u BiH, Austro-Ugarska se u pogledu narodnome vodila poglavito ovim političkim smjernicama:

1. Stvoriti „bosanski jezik“ i posebni „bosanski narod“.
2. Držati pučanstvo u nepismenosti i neznanju.
3. Podržati pocjepkanost naroda po vjerama i klasama.
4. Favorizirati srpstvo, da se umanju mogućnost ujedinjenja BiH s Hrvatskom.“⁸¹

Ovo su, dakle, bile osnovne ideje austro-ugarske politike i njezinog režima u Bosni i Hercegovini nakon što je zemlja uspješno okupirana i toga su se svi koji su imali utjecaja i koji su imali udio u upravljanju Bosnom i Hercegovinom držali.

Početkom 90-ih godina 19. stoljeća srpski nacionalistički pokreti jačaju te Austro-Ugarska odlučuje realizirati svoje planove po pitanju uvođenja bosanske nacije.⁸² Režim je to pokušao ostvariti putem škola, vojske i utjecajem na vlasti po pitanju jezika. Na žalost Austro-Ugarske, pokušaj stvaranja bosanske nacije i bosanskog jezika neslavno je propao – temelji ove ideje počivali su na povijesnim neistinama, a protiv toga su bili i Hrvati katolici i Srbi pravoslavci Bosne i Hercegovine.⁸³ Osim toga, ni sam režim nije se dovoljno trudio po pitanju afirmacije ideje bosanske nacije.⁸⁴

Kallay je znao da njegovoj politici oštro prijete utjecaji Srbije na srpsko stanovništvo Bosne i Hercegovine pa ih je nastojao eliminirati – radio je na otuđenju naroda Bosne i Hercegovine, što je za cilj trebalo imati uklanjanje plodnog tla za ikakvo ujedinjenje narodâ na jugoslavenskoj osnovi.⁸⁵ S druge strane, Kallay je radio i na izolaciji Bosne i Hercegovine od Hrvatske kako ne bi došlo do rušenja dualizma u Monarhiji zbog težnji za integracijom Bosne i Hercegovine s Dalmacijom i Hrvatskom.⁸⁶

Austro-Ugarska je nastojala držati stanovništvo Bosne i Hercegovine razjedinjeno i nesložno te je bila kreator napetosti i svađa kada je riječ o Hrvatima i Srbima.⁸⁷ Pored toga, koristila se „sentimentalnostima i slabostima pojedinih vjera i plemena.“⁸⁸

Unatoč silnom trudu režima, ovaj pokušaj izolacije Bosne i Hercegovine na kraju, promatran u cjelini, nije polučio neke znatnije rezultate.⁸⁹

⁸¹ D. Mandić, Isto, str. 508.

⁸² T. Kraljačić, Isto, str. 526.

⁸³ D. Mandić, Isto, str. 510.-511.

⁸⁴ T. Kraljačić, Isto, str. 526.

⁸⁵ T. Kraljačić, Isto, str. 139.

⁸⁶ T. Kraljačić, Isto, str. 141.

⁸⁷ D. Mandić, Isto, str. 517.

⁸⁸ A. Malbaša, Isto, str. 75. (pogovor Viktora Rubčića).

⁸⁹ T. Kraljačić, Isto, str. 525.

Nakon Kallayeve smrti 1903. godine režim postaje nešto slobodniji po pitanju cenzure tiska, poreza i građanskih političkih sloboda. Tako je zabilježen i nastanak političkih grupacija i stranaka koje nastaju iz vjerskih i građanskih udruženja. Prva takva stranka bila je Muslimanska narodna organizacija, koja je osnovana 3. prosinca 1906. godine. Nakon nje, osnovana je Srpska narodna organizacija, 27.-31. listopada 1907. godine. Muslimanska napredna stranka, koja je zastupala prohrvatski stav, osnovana je 24.-26. kolovoza 1908. godine.⁹⁰ Pored ove tri najvažnije političke stranke u Bosni i Hercegovini, treba spomenuti i Hrvatsku narodnu zajednicu, nepolitičku organizaciju bosansko-hercegovačkih Hrvata, nastalu u ljeto 1906. godine.⁹¹

3.3. Utjecaj Austro-Ugarske na školstvo, jezik i društvo

„S nepismenim i neukim čovjekom najlakše je vladati. Neka je sit kruhom, on je zadovoljan. On nema viših duševnih potreba ni znanja. Njemu se najlakše proda rog za gotov groš. Zato su b. h. upravnici, da bi mogli neuki narod oblikovati prema svojim osnovama podržavali nepismenost i neznanje u zemlji.“⁹² Mandić ovim riječima jasno opisuje način na koji se postupalo u Bosni i Hercegovini po pitanju školstva i obrazovanja, iako drugi izvori pričaju neku sasvim drukčiju priču.

Nakon zaposjedanja Bosne i Hercegovine 1878. godine, u državi je, s obzirom na konfesije, bio sljedeći broj škola:

- a) Muslimani su imali 18 srednjih škola (ruždije), 18 visokih vjerskih škola (medrese) i 399 islamskih vjerskih škola (mektebe), a ukupno je bilo 23.308 učenika;
- b) Pravoslavci su imali 56 škola, s ukupno 3.523 učenika;
- c) Katolici su imali 54 škole, a ukupno je bilo 2.295 učenika;
- d) Židovi su imali samo 5 škola i 260 učenika.⁹³

Austro-Ugarska je gradila i svoje škole. U tim državnim školama, kao i u ostalima koje su postojale prije okupacije, vlasti će nametati svoje ideologije. Naime, škole su pored obrazovnih ciljeva imale i odgojne ciljeve – stvaranje vjernih podanika Monarhije i režima, potiskivanje srpske, hrvatske i turske nacionalne i državne ideje, osvještavanje i kreiranje bosanske nacionalne ideje te austro-ugarske državne ideje.⁹⁴ Usto, režim je imao cilj

⁹⁰ Skupina autora, Isto, str. 274.-275.

⁹¹ M. Gross, „Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914.“, *Historijski zbornik*, god. XIX-XX, br. 1.-4., 1966.-1967., str. 25.-26.

⁹² D. Mandić, Isto, str. 514.

⁹³ D. Mandić, Isto, str. 514.

⁹⁴ T. Kraljačić, Isto, str. 242.

zbližavanja Bosne i Hercegovine sa zapadnjačkim idejama, zato što je do tada država, zbog stoljetnih osmanskih utjecaja, bila prožeta istočnjačkim duhom.⁹⁵

Što se jezika tiče, bosansko-hercegovačke vlasti su odmah nakon okupacije i organiziranja školstva ustrajale da se jezik zove „bosanski“ ili „bosanski zemaljski jezik“.⁹⁶ To je, dakako, bilo u skladu s ciljevima formiranja bosanske nacije. Pored toga, vlasti su nastojale da se latinica koristi kao primarno pismo. Tako je ćirilica izgubila primat u administraciji, školstvu, novinama, itd.⁹⁷

Potiskivanje ćirilice i „forsiranje“ latinice dovelo je do negodovanja srpskog dijela stanovništva. Zbog toga je 1880. godine odlučeno da će se u školama ravnopravno učiti i latinica i ćirilica, dok će od 1884. godine režim po pitanju jezika biti malo popustljiviji pa će ćirilica naići na ravnopravnost u novinama⁹⁸, a kasnije i u nekim drugim područjima.

4. listopada 1907. godine Zemaljska vlada Bosne i Hercegovine donijela je naredbu kojom je službeno ukinut naziv „bosanski jezik“ – u naredbi je stajalo da se jezik mora zvati „srpsko-hrvatski“. Kasnije, 29. studenog 1907. godine, muslimanskom je stanovništvu zbog ukorijenjenosti naziva „bosanski jezik“ ipak dopušteno koristiti isti u samoupravnim institucijama i školama.⁹⁹

S druge strane, novi režim otvara vrata raznim doseljenicima iz ostatka Europe, što doprinosi razvitku društvenog djelovanja. U skladu s time doseljenici u Bosnu i Hercegovinu osnivaju i svoja društva.

Tako su nam je poznato da su Nijemci i Austrijanci osnovali ukupno 21 društvo, Slovenci su imali 1 klub, Mađari su osnovali 4 društva, Česi i Poljaci su imali po 2 društva u državi, dok su Rusi imali čitaonicu u Prnjavoru. Pored toga, postojalo je čak 391 internacionalno društvo – internacionalna društva nisu odlučivala o članstvu na temelju vjere ili nacionalnosti, već su u svoje okrilje primali sve skupine naroda, narodnosti i vjeroispovijesti.¹⁰⁰

Sve ovo, u jednu ruku, svjedoči o porastu društvenih aktivnosti u Bosni i Hercegovini u ovome razdoblju.

⁹⁵ T. Kraljačić, Isto, str. 524.

⁹⁶ D. Mandić, Isto, str. 509.

⁹⁷ T. Kraljačić, Isto, str. 201.

⁹⁸ T. Kraljačić, Isto, str. 201.-202.

⁹⁹ M. Imamović, Isto, str. 382.

¹⁰⁰ Skupina autora, Isto, str. 265.

4. Bosna i Hercegovina od aneksije 1908. godine do izbijanja Prvog svjetskog rata 1914. godine

Politika Austro-Ugarske u svezi Balkana već je neko vrijeme stagnirala zbog određenih neslaganja pri vrhu Monarhije. To će se promijeniti 8. listopada 1907. godine sklapanjem nove financijske nagodbe za Monarhiju. Sklapanjem ove nagodbe nestaje i unutarnja zapreka aktivnoj vanjskoj politici Austro-Ugarske na Balkanu – sada je Austro-Ugarska mogla raditi na učvršćenju svog položaja u jugoistočnoj Europi.¹⁰¹ Pored toga, na mjestu ministra vanjskih poslova Austro-Ugarske sada je bio Alois Lexa von Aehrenthal, a na mjesto ministra vanjskih poslova Rusije došao je Aleksandar Petrovič Izvoljski – obojica su imali drukčije planove od svojih prethodnika te aneksija Bosne i Hercegovine i politička pitanja vezana uz Balkan izbijaju u prvi plan.¹⁰²

Nakon sklapanja nove financijske nagodbe, ministar vanjskih poslova Alois Aehrenthal i šef generalštaba Franz Conrad von Hötzendorf počinju s pripremama za aneksiju Bosne i Hercegovine. Konačno se činilo da je provedba aneksije blizu.¹⁰³

Nedugo nakon toga, 1. prosinca 1907. godine, Zajedničko ministarsko vijeće Monarhije odlučilo je da se aneksija Bosne i Hercegovine može provesti u prvom pogodnom trenutku, no prvo se trebalo pozabaviti političkim pitanjima u Hrvatskoj i stvoriti pogodno tlo za dobivanje potrebne podrške koja će im u provedbi aneksije trebati.¹⁰⁴ Bitno je napomenuti da se aneksija trebala prikazati kao čin kojim se Austro-Ugarska brani od tzv. velikosrpske ideje.¹⁰⁵

Aehrenthal je na sjednici Zajedničke vlade Monarhije 11. prosinca 1907. godine predložio da Bosna i Hercegovina ne dobiju nikakvu autonomiju, odnosno predstavništvo, dok se aneksija ne provede. Vjerojatno da mu planovi ne propadnu. Ministri su s odobrenjem pozdravili ovaj prijedlog.¹⁰⁶

U razgovoru sa šefom generalštaba Conradom, Aehrenthal 17. prosinca 1907. izjavljuje „da je cilj njegove balkanske politike aneksija Bosne i Hercegovine i dioba Srbije

¹⁰¹ J. Šidak, et. al., Isto, str. 238.

¹⁰² M. Imamović, Isto, str. 418.

¹⁰³ M. Gross, „Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine“, Janković, D. (ur.), *Istorija XX veka: zbornik radova*, sv. 3, Institut društvenih nauka/Odeljenje za istorijske nauke, Beograd, 1962., str. 153.

¹⁰⁴ M. Gross, „Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 2., br. 2., 1971., str. 19.-20.

¹⁰⁵ M. Gross, Isto 1, str. 153.

¹⁰⁶ M. Imamović, Isto, str. 419.

između Austro-Ugarske i Bugarske¹⁰⁷ te da bi aneksiju htio izvršiti bez oružanog sukoba pa je u tu svrhu voljan odgoditi rješavanje jugoslavenskog pitanja.¹⁰⁸

S obzirom na to da je imao veliku podršku, Aehrenthal se konačno upustio u pregovore s Izvoljskim, tj. s Rusijom. Tako je kroz prvu polovicu 1908. godine razmijenjeno mnogo pisama i memoranduma između njih dvojice. Izvoljski je 2. srpnja 1908. godine memorandumom izjavio da pristaje na austro-ugarsku aneksiju Bosne i Hercegovine, ali u zamjenu da mu Austro-Ugarska osigura podršku po pitanju otvaranja Bospora i Dardanela.¹⁰⁹ Treba spomenuti da je i Burian, zajednički ministar financija početkom srpnja 1908. godine dao Aehrenthalu poticaj za aneksiju, što je bio još jedan čin podrške njegovoj politici i zamislima vezanima uz Bosnu i Hercegovinu.¹¹⁰

U vrijeme odvijanja ovih pregovora, daleko od Beča događala se prava revolucija. Naime, *mladoturci* su 24. srpnja 1908. godine obnovili Midhat-pašin ustav iz 1876. godine.¹¹¹ Ovaj ustav bio je dio akcija kojima je mladoturski *Komitet za jedinstvo i napredak* planirao liberalno urediti Osmansko Carstvo i odmaknuti od europskih tlačitelja. Zanimljivo je i njihovo geslo „Otomansko Carstvo Otomanima.“¹¹² Centar *mladoturskog* pokreta imao je središte u Solunu te se planiralo proširiti pokret na cijeli Balkan.¹¹³

Nakon što je sultan Abdul Hamid II. objavio ustav, val oduševljenja protutnjao je područjima Osmanskog Carstva¹¹⁴, a sve je to uplašilo Austro-Ugarsku, koja je sada vidjela da je krajnje vrijeme da se djeluje po pitanju Bosne i Hercegovine.¹¹⁵ Vrhovi Monarhije plašili su se da bi *mladoturci* mogli proširiti biračko pravo i ostale reforme na Bosnu i Hercegovinu te je pripajanje ovih pokrajina postalo neizbježno.¹¹⁶

Prvih dana kolovoza 1908. godine, Aehrenthal je dobio carevo dopuštenje da sa zajedničkim ministrima pripremi aneksiju. Jedino je trebalo pripaziti kome će se Bosna i Hercegovina pripojiti. Ako bi se pripojila austrijskom ili ugarskom dijelu, došlo bi do velike krize. Zbog toga je jedino rješenje bilo da se Bosna i Hercegovina anektiraju kao posebno područje pod upravom cijele Monarhije, tj. kao Reichsland.¹¹⁷ Priprema aneksije je sada mogla početi.

¹⁰⁷ M. Gross, Isto 1, str. 154.

¹⁰⁸ M. Gross, Isto 1, str. 154.

¹⁰⁹ M. Imamović, Isto, str. 419.

¹¹⁰ A. Malbaša, Isto, str. 48.

¹¹¹ Skupina autora, Isto, str. 278.

¹¹² V. Popović, Isto, str. 197.-198.

¹¹³ J. Matuz, Isto, str. 154.

¹¹⁴ M. Mazower, *Balkan. Kratka povijest*, Srednja Europa, Zagreb, 2003., str. 112.

¹¹⁵ Skupina autora, Isto, str. 278.

¹¹⁶ M. Mazower, Isto, str. 113.

¹¹⁷ M. Gross, Isto 1, str. 241.

Djelovalo se uistinu žurno. Naime, već 6. kolovoza 1908. Aehrenthal i Burian su zaključili pojedinosti o provedbi aneksije te je vjerojatno došlo i do određivanja njezinog točnog datuma.¹¹⁸ Dan kasnije, 7. kolovoza iste godine, Aehrenthal se sastao s austrijskim ministrom predsjednikom von Beckom kako bi osigurao i njegovu bezrezervnu podršku.¹¹⁹

Pitanje aneksije odlučeno je 19. kolovoza 1908. godine na sjednici Zajedničkog ministarskog savjeta. Aehrenthal je sada aneksiju pravdao potrebom uvođenja ustava u Bosni i Hercegovini nakon *mladoturske* revolucije, zato što Austro-Ugarska drukčije ne bi mogla ostvariti svoje ciljeve na tom području.¹²⁰ Pored toga, aneksija bi simbolično (ali i realno) bila „prvo podmetanje noge mladoturskoj revoluciji.“¹²¹

Na ovoj sjednici raspravljalo se i o statusu Bosne i Hercegovine. Zaključeno je da se Bosna i Hercegovina, kao što je već ranije raspravljano, anektira kao carevinska zemlja (Reichsland), da ne bi došlo do sukoba Beča i Pešte.¹²²

Zanimljiv je i podatak da prijestolonasljednik nadvojvoda Franjo Ferdinand čak nije niti želio aneksiju zato što se plašio sukoba s Rusijom zbog Srbije, što bi na duge staze moglo ugroziti samu dinastiju.¹²³

Nedugo nakon toga održana je 10. rujna 1908. godine sjednica Zajedničke vlade. Aehrenthalu je rečeno da po pitanju aneksije poduzme i provede sve što treba kako bi se aneksija što prije izvršila. Aehrenthal je odmah dogovorio susret s ruskim ministrom vanjskih poslova Izvoljskim te su se sastali 15. i 16. rujna 1908. godine na Aehrenthalovom posjedu u Buchlauu u Moravskoj. Izvoljski je obaviješten da će aneksija biti proglašena početkom listopada, na što je odmah pristao. Aehrenthal se zatim upustio u pripremanje samog teksta proklamacije aneksije, kojeg je Burian već 27. rujna 1908. godine predao na prevođenje na srpsko-hrvatski jezik.¹²⁴

„Sam akt aneksije nije iznenadio javnost u Habsburškoj monarhiji. Najveći dio predstavnika vladajućih klasa svih nacija, sa izuzetkom Srba, odobrava aneksiju kolonije, obdarene tolikim prirodnim bogatstvima.“¹²⁵

¹¹⁸ M. Gross, Isto 1, str. 231.

¹¹⁹ M. Gross, Isto 1, str. 241.

¹²⁰ M. Gross, Isto 1, str. 242.

¹²¹ M. Imamović, Isto, str. 419.

¹²² M. Gross, Isto 3, str. 24.

¹²³ M. Gross, Isto 1, str. 158.

¹²⁴ M. Imamović, Isto, str. 422.

¹²⁵ M. Gross, Isto 1, str. 257.

4.1. Proklamacija aneksije – pripojenje Bosne i Hercegovine i aneksijska kriza

Nakon što je proklamacija napisana, car Franjo Josip ju je potpisao u Budimpešti 5. listopada 1908. godine – ovaj se datum u pojedinoj literaturi uzima kao objavljivanje aneksije. Aneksija će, pak, u Sarajevu biti javno objavljena dva dana kasnije, 7. listopada 1908. godine.¹²⁶ Proklamacija tvrdi da se aneksijom Bosne i Hercegovine politički život države i naroda diže na višu razinu te da se njome stvara okvir za zastupanje želja naroda Bosne i Hercegovine.¹²⁷ U proklamaciji je car obećao stvaranje ustava za državu. U pismu kojeg je zajedno s proklamacijom poslao Burianu određeni su i okviri ustava. Po svemu sudeći, narod je trebao dobiti građanska prava i pravo sudjelovanja u upravi zemljom, ali samo u onom obliku koji će odgovarati vjerskim prilikama – dakle, radilo se o politici i ustavnim pravima koja bi počivala na konfesionalnom načelu, kao i do sada.¹²⁸

Bosna i Hercegovina anektirane su kao carevinska zemlja (Reichsland) koja je pod vlašću cijele Austro-Ugarske Monarhije, a na čelu uprave bit će Zajednički ministar financija, kao i u vrijeme okupacije.¹²⁹ Burian, trenutni Zajednički ministar financija, koji je upravljao Bosnom i Hercegovinom zadnjih pet godina okupacije, ostao je na ovoj poziciji.

Za aneksiju se u Sarajevu saznalo već dan prije, 6. listopada 1908. godine. Ipak, sve je bilo mirno. Proklamacija je objavljena rano ujutro 7. listopada, prvo vojsci i vojnim stanicama, a zatim u okružnim i kotarskim središtima te kotarskim ispostavama. Proklamacija je otisnuta na 6.200 primjeraka koji su prosljeđeni svim važnim ličnostima u državi, koji su iste istaknuli na svim važnim zgradama. Pored toga, proklamacija je objavljena i putem glasnikâ.¹³⁰

Aneksija je naišla na podijeljene stavove širom zemlje – Srbi i muslimani su prosvjedovali, Hrvati su aneksiju dočekali s odobrenjem.¹³¹ Protiv aneksije je prosvjedovala i nacionalistička omladina u Bosni i Hercegovini.¹³²

Ipak, do većih nemira nije došlo. Do istih, zapravo, nije ni moglo doći zato što su vodeće stranke savjetovale narodu da poštuju pravni poredak i vlast. Vlasti u Bosni i Hercegovini su svejedno budno pratile raspoloženje stanovništva i pazile da situacija ne

¹²⁶ M. Imamović, Isto, str. 422.

¹²⁷ A. Malbaša, Isto, str. 40.

¹²⁸ M. Imamović, Isto, str. 433.

¹²⁹ J. Šidak, et. al., Isto, str. 240.

¹³⁰ M. Imamović, Isto, str. 424.

¹³¹ A. Malbaša, Isto, str. 48.

¹³² A. Malbaša, Isto, str. 48.

eskalira.¹³³ Tako je Sarajevo po pitanju telegrafskih i telefonskih veza bilo odsječeno od ostatka svijeta od 7. do 11. listopada 1908. godine.¹³⁴

Što se Hrvatske tiče, u Hrvatskoj su svi bili razočarani zbog toga što proklamacija nije spomenula hrvatski narod.¹³⁵ U Srbiji je, pak, aneksija naišla na žestok otpor – srpski nacionalisti nisu se slagali s ovim potezom Austro-Ugarske zato što su smatrali da Srbija ima pravo na ovaj teritorij. Tako su u Beogradu održavani masovni zborovi, što će kasnije rezultirati osnivanjem dva tajna društva – prvo je bilo *Narodna odbrana*, a drugo *Ujedinjenje ili smrt* (poznato kao i *Crna ruka*).¹³⁶

Europa je burnije reagirala na aneksiju od naroda Bosne i Hercegovine. Austro-Ugarska nije naišla na puno simpatija kada je riječ o Engleskoj i Francuskoj. Političari ove dvije države smatrali su da je Austro-Ugarska ovim činom jednostrano izmijenila sporazum s Berlinskog kongresa, nanijela štetu svim uključenim silama i izigrala njihovo povjerenje. Time je došlo do velike diplomatske krize.¹³⁷

S obzirom na to, u Austro-Ugarskoj odmah dolazi do djelomične mobilizacije vojske, zato što je svakog trenutka mogao planuti rat.¹³⁸

Engleska, Francuska i Rusija (koja je promijenila mišljenje) tražile su da se organizira konferencija kako bi se raspravilo o ovom kršenju Berlinskog ugovora. Naravno, Austro-Ugarska na to nije pristala, a imala je i podršku Njemačke.¹³⁹

Uz pomoć Njemačke diplomacije Austro-Ugarska je nakon burnih pregovora uspjela ishoditi priznanje aneksije od strane Osmanskog Carstva 26. veljače 1909. godine. Time je Bosna i Hercegovina konačno došla pod habsburški suverenitet. Austro-Ugarska se odrekla Novopazarskog sandžaka, obećala Osmanskom Carstvu isplatiti dva i pol milijuna funti odštete i osigurati vjersku slobodu muslimanskom stanovništvu u Bosni i Hercegovini.¹⁴⁰

Nakon Osmanskog Carstva, Njemačka 21. ožujka 1909. godine daje ruskoj vladi ultimatum da prizna aneksiju.¹⁴¹ Ruska vlada priznaje aneksiju 25. ožujka 1909. godine i nalaže Srbiji da

¹³³ M. Imamović, Isto, str. 425.

¹³⁴ M. Imamović, Isto, str. 424.-425.

¹³⁵ M. Gross, Isto 3, str. 25.

¹³⁶ N. Malcolm, Isto, str. 203.-204.

¹³⁷ M. Imamović, Isto, str. 422.

¹³⁸ J. Šidak, et. al., Isto, str. 240.

¹³⁹ V. Popović, Isto, str. 199.

¹⁴⁰ M. Imamović, Isto, str. 422.-423.

¹⁴¹ M. Imamović, Isto, str. 422.-423.

učini isto.¹⁴² Srbija je aneksiju priznala 31. ožujka 1909. godine¹⁴³, dok je Crna Gora to učinila 5. travnja.¹⁴⁴

Time je stanje neizvjesnosti i mogućnost izbijanja rata naposljetku okončano. Razdoblje od 5. listopada 1908. godine do 25. ožujka 1909. godine, odnosno razdoblje od proglašenja aneksije do trenutka kada je Rusija aneksiju priznala nazivamo *razdobljem aneksijske krize*.¹⁴⁵

Aneksijska kriza je prebrođena, više ne postoji mogućnost da izbije ikakav rat, a Austro-Ugarska je odnijela diplomatsku pobjedu.¹⁴⁶ Teritorij Bosne i Hercegovine konačno je bio u njenim rukama.

Ipak, ova je kriza znatno iscrpila Austro-Ugarsku.¹⁴⁷

4.2. Donošenje ustava za Bosnu i Hercegovinu i formiranje Bosanskog sabora

Prije govora o ustavu za Bosnu i Hercegovinu i formiranju Bosanskog sabora treba samo ukratko iznijeti demografske podatke o Bosni i Hercegovini nakon aneksije, kako bi se kasnije formirala jasnija slika o društvu i političkim procesima na koje će demografski čimbenik imati podosta utjecaja.

Bosna i Hercegovina je 1910. godine imala 1.808.044 stanovnika, prema službenom popisu Austro-Ugarske. Iako je u odnosu na vrijeme prije okupacije prirast stanovništva znatno veći, oko 750.000 stanovnika, Bosna je ostala slabo naseljena – gustoća naseljenosti je 1909. godine bila samo 31.7 st/km². Usto, agrarno stanovništvo je, sasvim jasno, i dalje dominiralo – čak je 87.92% stanovništva pripadalo seljačkoj populaciji.¹⁴⁸

Još jedan problem bilo je iseljavanje stanovništva nakon aneksije. Tijekom 1908. godine iselilo se 613 ljudi, 1909. godine broj iseljenika raste na 2.538, dok 1910. godine broj iseljenih raste na visokih 17.018. Stanovništvo se uglavnom iseljavalo u smjeru Osmanskog Carstva, što govori da se pretežno muslimansko stanovništvo iseljavalo nakon pripojenja Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj.¹⁴⁹

¹⁴² J. Šidak, et. al., Isto, str. 240.

¹⁴³ P. Renouvin, *Evropska kriza i Prvi svjetski rat*, Naprijed, Zagreb, 1965., str. 134.

¹⁴⁴ M. Imamović, Isto, str. 422.-423.

¹⁴⁵ J. Šidak, et. al., Isto, str. 240.

¹⁴⁶ P. Renouvin, Isto, str. 134.

¹⁴⁷ A. J. P. Taylor, Isto, str. 194.

¹⁴⁸ Skupina autora, Isto, str. 223.-224.

¹⁴⁹ M. Imamović, Isto, str. 431.

Upravo je zbog toga najteža zadaća vrhova Monarhije bila kako postupati sa sve tri konfesije u Bosni i Hercegovini.¹⁵⁰ Trebalo je postupati s oprezom i paziti da se očuva ravnoteža između konfesija, a naročito u javnom i političkom životu.

Iako je Bosna i Hercegovina trebala dobiti ustav odmah nakon aneksije, 1908. godine, to se nije dogodilo do 1910. godine. Malbaša je mišljenja da je tomu razlog nesporazum između austrijskih i ugarskih političkih vrhova koji se nisu mogli složiti po pitanju ustavnih sloboda za narod i samih kompetencija budućeg sabora.¹⁵¹

Ustav je najzad sankcioniran 17. veljače 1910. godine, kao i pripadajući mu zakoni, od strane cara Franje Josipa te je proglašen 20. veljače iste godine u velikoj dvorani Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine. Svečano proglašenje obavio je zemaljski poglavar Marijan Varešanin. Ustav za Bosnu i Hercegovinu obuhvaća šest zakona koji ga trebaju regulirati, a to su: 1.) Zemaljski ustav (Statut), 2.) Izborni red, 3.) Saborski poslovni red, 4.) Zakon o društvima za Bosnu i Hercegovinu, 5.) Zakon o okupljanju za Bosnu i Hercegovinu i 6.) Zakon o kotarskim vijećima. Predviđeno je da se prvotno zajamčena ustavna prava s vremenom dopunjuju i proširuju u vidu osnivanja novih demokratskih ustanova.¹⁵²

Ustav je temelje gradio na vjerskoj i staleškoj osnovi¹⁵³, a razočarao je, kako Malbaša kaže „i najveće optimiste“¹⁵⁴, zato što se gotovo ništa po pitanju autonomije nije promijenilo. Bosna i Hercegovina ostalo je jedinstveno zajedničko područje kojim upravlja cijela Austro-Ugarska Monarhija.¹⁵⁵ Vrhovnu vlast je, dakle, i dalje posjedovao zajednički ministar financija Austro-Ugarske.

Pored toga, kompetencije budućeg sabora bile su minimalne – uprava i sudstvo bili su jedini poslovi u kojima je Sabor imao slobodu djelovanja. Ništa drugo nije moglo biti obavljeno bez suglasnosti i odobrenja Austro-Ugarske.¹⁵⁶

S obzirom na to da su u veljači 1910. godine doneseni ustavni zakoni, trebalo je provesti izbore za sabor.¹⁵⁷

Odlučeno je da će sabor imati ukupno 92 zastupnika – 72 birana zastupnika i 20 virilista¹⁵⁸. S obzirom na konfesionalno načelo, virilisti su se dijelili na 16 konfesionalnih

¹⁵⁰ N. Malcolm, Isto, str. 196.

¹⁵¹ A. Malbaša, Isto, str. 40.

¹⁵² M. Imamović, Isto, str. 438.

¹⁵³ A. Malbaša, Isto, str. 51.

¹⁵⁴ A. Malbaša, Isto, str. 51.

¹⁵⁵ M. Imamović, Isto, str. 440.

¹⁵⁶ A. Malbaša, Isto, str. 51.

¹⁵⁷ M. Gross, Isto 2, str. 38.

¹⁵⁸ Virilisti su zastupnici koji ulaze u sabor bez potrebe da budu prije toga izabrani. Oni svoje mjesto u saboru dobivaju na temelju njihovog statusa u društvu ili na temelju njihova porijekla. Virilisti tako potječu iz uglednih društvenih krugova (plemstvo, vjerski dostojanstvenici, i slično).

predstavnik (5 katoličkih predstavnika, 5 pravoslavnih predstavnika, 5 muslimanskih predstavnika te 1 židovski predstavnik) i 4 svjetovna predstavnika (predstavnik Vrhovnog suda, predstavnik Odvjetničke komore, predstavnik Trgovačke i obrtničke komore te sarajevski gradonačelnik). Kako je trebalo voditi računa i o staleškom načelu, izbori su vršeni kurijalnim sustavom i to dvostrukim kurijama – staleškom i konfesionalnom kurijom. Za svaku vjeru bilo je tri kurije – 1. kurija je sastavljena od veleposjednika (18 mandata), 2. kurija sastavljena je od građanstva (20 mandata), 3. kurija počivala je na seoskim općinama (34 mandata).¹⁵⁹

Gross kaže da su izbori u svibnju 1910. godine ispali pretežno prema očekivanjima.¹⁶⁰ Srpska narodna organizacija dobila je sve pravoslavne mandate (31 mandat), dok je Muslimanska narodna organizacija dobila sve muslimanske mandate (24 mandata). Što se katoličkih mandata tiče 12 je otišlo Hrvatskoj narodnoj zajednici, a 4 mandata osvojili su Štadlerovci.¹⁶¹

Prvi saziv Bosanskog sabora obavljen je 15. lipnja 1910. godine. Još je 10. lipnja za predsjednika prve sjednice imenovan Ali-beg Firdus, dok su potpredsjednicima imenovani Vojislav Šola i dr. Nikola Mandić. S obzirom na to da je Ali-beg Firdus bio na smrtnoj postelji, Vojislav Šola predsjedao je Saborom tijekom prvog zasjedanja. Šola i Mandić su na početku zasjedanja položili zakletvu zemaljskom poglavaru Marijanu Varešaninu, a nakon toga su i sami primili zakletve ostalih zastupnika.¹⁶²

Gross ističe kako je Bosanski sabor s radom počeo u „atmosferi primirja između Srba, Hrvata i Muslimana kao i pojedinih grupa među Muslimanima i Srbima.“¹⁶³ Ne treba, stoga, čuditi što je ubrzo došlo i do srpsko-hrvatske suradnje, iako između te dvije strane nije došlo do sporazuma na nekoj određenoj programskoj osnovi.¹⁶⁴ S vremenom će ta suradnja ipak nestati jer je u Vladi jačala tendencija i nužnost za sprečavanjem srpsko-hrvatske suradnje, a sve zbog straha da se Vlada ne nađe u politički nezgodnom položaju.¹⁶⁵

U veljači 1912. godine Ištvana Buriana na mjestu Zajedničkog ministra financija zamijenio je Leon Bilinski. To će dovesti do značajnih promjena po pitanju vlasti u Bosni i Hercegovini. Već je 1. travnja 1912. godine došlo do reorganizacije bosansko-hercegovačke uprave – ukinuta je funkcija civilnog adlatusa. To rezultira ujedinjenjem civilne i vojne vlasti,

¹⁵⁹ A. Malbaša, Isto, str. 51.

¹⁶⁰ M. Gross, Isto 2, str. 39.

¹⁶¹ M. Imamović, Isto, str. 443.

¹⁶² M. Imamović, Isto, str. 444.

¹⁶³ M. Gross, Isto 2, str. 40.

¹⁶⁴ J. Šidak, et. al., Isto, str. 297.

¹⁶⁵ M. Gross, Isto 2, str. 43.

a zemaljski poglavar, koji je do sada imao gotovo reprezentativnu funkciju, dobiva glavnu ulogu u vođenju politike države. Time je Oskar Potiorek, vojni guverner Bosne i Hercegovine, dobio svu vlast nad civilnim poslovima pod svoju ruku. Ovaj čin je zapravo označio nastanak pravog prikrivenog apsolutizma u državi.¹⁶⁶

Nakon dugo vremena, jezično pitanje opet dolazi u prvi plan. Tako je 1913. godine došlo do sporazuma između hrvatskih i srpskih zastupnika te je dogovoreno da će službeni naziv jezika glasiti: srpsko-hrvatski jezik.¹⁶⁷

Bosanski sabor redovno je vršio dužnosti koje su mu dane i koje su bile u njegovoj ingerenciji, sve do njegovog zadnjeg zasjedanja 29. lipnja 1914. godine – bila je to komemorativna sjednica za preminulog nadvojvodu i prijestolonasljednika Austro-Ugarske Monarhije Franju Ferdinanda, koji je ubijen u Sarajevu.¹⁶⁸ O samome atentatu bit će više riječi u nastavku rada.

4.3. Balkanski ratovi

Nakon prolaska aneksijske krize i postepene stabilizacije situacije na Balkanu, panslavisti se okreću ka višim ciljevima. Postojala su nastojanja balkanskih kršćanskih država za stvaranjem savezništva uz pomoć kojih bi se ostvarila premoć nad Osmanskim Carstvom. Preostali teritorij poraženog Osmanskog Carstva na Balkanu trebao bi se podijeliti po načelu narodnosti.¹⁶⁹ Proći će još nešto vremena da se stvori pogodno tlo za ostvarenje ovih planova.

Godine 1912. uspostavljen je tzv. Balkanski savez. On je nastao bilateralnim sporazumima država koje su imale tendenciju za osvajanjem i podjelom preostalih osmanskih posjeda na ovim područjima. Prvi takav sporazum potpisan je između Srbije i Bugarske, 13. ožujka 1912. godine.¹⁷⁰ Kasnije, 29. svibnja 1912. godine doći će i do sklapanja grčko-bugarskog sporazuma.¹⁷¹ Crna Gora je isto pomagala saveznicima, dok se Austro-Ugarska, s Bosnom i Hercegovinom, u ove događaje nije miješala.

Srbija i Grčka bile su poprilično uspješne pa je Osmansko Carstvo s lakoćom poraženo u Prvom balkanskom ratu (počeo u listopadu 1912. godine) te je Osmansko Carstvo bilo prisiljeno potpisati mirovni ugovor 30. svibnja 1913. godine u Londonu.¹⁷²

¹⁶⁶ M. Gross, Isto 2, str. 57.

¹⁶⁷ J. Šidak, et. al., Isto, str. 301.

¹⁶⁸ Skupina autora, Isto, str. 285.

¹⁶⁹ V. Popović, Isto, str. 205.

¹⁷⁰ M. Imamović, Isto, str. 456.

¹⁷¹ J. Hammer, Isto, str. 523.

¹⁷² M. Imamović, Isto, str. 457.

Nezadovoljna ishodom Prvog balkanskog rata, Bugarska s 29. na 30. lipanj 1913. godine napada srpske i grčke trupe u Makedoniji. Tim činom počeo je Drugi balkanski rat koji je za Bugarsku bio poguban. Naime, protiv Bugarske, pored Srbije i Grčke, u rat se uplelo i Osmansko Carstvo. Mirovnim ugovorom 10. kolovoza 1913. godine u Bukureštu, Bugarska se odrekla svih osvojenih područja, koji su sada pripali Grčkoj i Srbiji, a čak su i Osmanlije osvojili nešto teritorija. Ambadorska konferencija u Londonu koja se odigrala u prosincu 1913. godine konačno je zapečatila cjelokupno pitanje Balkanskih ratova.¹⁷³

Balkanski su ratovi iznjedrili nove napetosti između Austro-Ugarske i Srbije, a time i Rusije, koja je potpomagala balkanske saveznike u borbi protiv Osmanlija. Naime, Istočno pitanje bilo je konačno riješeno na Balkanskom poluotoku, a sustav i odnos sila kakav je uspostavljen na Berlinskom kongresu u potpunosti se promijenio. Na Balkanu je sada veliki utjecaj imala Rusija nauštrb Austro-Ugarske.¹⁷⁴ Pored toga, Austro-Ugarska se morala suočiti s političkim i ekspanzionističkim ciljevima Srbije, koja je, mora se priznati, polako rasla i jačala.¹⁷⁵ To će se, naravno, odraziti i na politiku Austro-Ugarske spram Bosne i Hercegovine. Taylor kaže: „S balkanskim ratovima Austro-Ugarska je praktički prestala biti velesila. Balkan je bio njezina „interesna sfera“, a usprkos tome u krizi njezin utjecaj nije ništa pomogao...”¹⁷⁶

Što se Bosne i Hercegovine tiče, nju su Balkanski ratovi poprilično potresli – u tolikoj mjeri da je čak i Sabor ostao nijem na sve što se događalo. Znamo da su Srbi u Bosni i Hercegovini Balkanskim ratovima davali veliku podršku i s velikim simpatijama pratili napredovanje saveznika, dok je muslimanski dio stanovništva bio u šoku.¹⁷⁷

Naime, Balkanski su ratovi doveli do velikog previranja među muslimanskim narodom Bosne i Hercegovine – muslimani su Osmansko Carstvo identificirali s islamom, koji je sada napuštao Balkan, koji je napuštao njih. Sasvim je jasno da je muslimansko stanovništvo zahvatila velika panika.¹⁷⁸ Propast Osmanskog Carstva gledan je kao propast Bosne i Hercegovine, kao propast njih samih. Sada se trebalo okrenuti prema ostatku Europe, zaboraviti na ove ratove i pokušati opstati kao narod u novostečenom poretku, jer ne postoji više niti najmanja mogućnost da se će Osmansko Carstvo ikada oporaviti.¹⁷⁹

¹⁷³ M. Imamović, Isto, str. 457.-458.

¹⁷⁴ N. Stančić, Isto, str. 97.

¹⁷⁵ M. Mazower, Isto, str. 116.

¹⁷⁶ A. J. P. Taylor, Isto, str. 202

¹⁷⁷ J. Šidak, et. al., Isto, str. 301.

¹⁷⁸ M. Gross, Isto 2, str. 63.

¹⁷⁹ M. Imamović, Isto, str. 454.

4.4. Sarajevski atentat i početak Prvog svjetskog rata

Nakon Balkanskih ratova, s Osmanskim Carstvom istisnutim iz kršćanske Europe, nastale su nade da će na ovim prostorima konačno zavladati mir i da će Bosna i Hercegovina, kao i druge balkanske države, konačno doživjeti razdoblje prosperiteta. Naravno, to nije bilo ni blizu istini.

Naime, 26. i 27. lipnja 1914. godine održavali su se ljetni vojni manevri kod Tarčina u blizini Sarajeva. Vojne manevre izvodile su trupe 15. sarajevskog i 16. dubrovačkog korpusa kojima je zapovijedao vojni guverner Bosne i Hercegovine Potiorek. Ovim je vojnim manevrima prisustvovao austro-ugarski prijestolonasljednik Franjo Ferdinand te je bilo predviđeno da nakon istih posjeti Sarajevo.¹⁸⁰

Priestolonasljednikov dolazak u Sarajevo bio je velik događaj – toliko velik da je odjeknuo u nebrojeno izdanja različitih tiskovina ovih područja. Među prvim novinama koje javljaju o posjetu Franje Ferdinanda vojnim manevrima u Bosni nalaze se *Hrvatski dnevnik* i *Srbobran*, a o tome su pisali još u ožujku i travnju. U lipnju, pak, o dolasku oglašavaju i ostale značajnije novine s područja Bosne i Hercegovine.¹⁸¹

Ono što je bilo loše u cijeloj priči oko dolaska Franje Ferdinanda u Sarajevo je činjenica da je postojala velika skupina ljudi koji su Austro-Ugarsku prezirali i koji su bili spremni učiniti sve da njezin utjecaj na ovim prostorima nestane. U svijetlu toga dogodio se i Sarajevski atentat¹⁸² – pomno planiran čin ubojstva austro-ugarskog prijestolonasljednika Franje Ferdinanda.

Franjo Ferdinand stigao je u Sarajevo 28. lipnja 1914. godine te je popodne u konvoju krenuo u obilazak grada. Prvi automobil u konvoju bio je rezerviran za policiju, drugi za sarajevskog gradonačelnika Fehima efendiju Čurčića te povjerenika vlade i načelnika policije Edmunda Gerdea, dok je u trećem automobilu sjedio Franjo Ferdinand sa suprugom Sofijom, zemaljski vladar Potiorek, dvorsko-komorni šef Scheinberg, vlasnik automobila grof Harrach te vozač Loyka. U nastavku konvoja bila su još četiri automobila s nadvojvodinom pratnjom. Kobna greška je bila što je Franjo Ferdinand inzistirao da krov njegovog automobila bude spušten kako bi ga okupljena masa bolje vidjela. Zbog toga, a i zbog slabog osiguranja, atentat je uspio (ali iz drugog pokušaja – prvo je na prijestolonasljednikov auto Čabrinović

¹⁸⁰ Ž. Karaula, „Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji“, *Radovi: Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 43., br. 1., 2011., str. 255.

¹⁸¹ N. Đ. Trišić, *Sarajevski atentat u svjetlu bibliografskih podataka*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1960., str. 15.-17.

¹⁸² Poznat kao i Vidovdanski atentat, zato što se dogodio 28. lipnja (to je 15. lipanj po julijanskom kalendaru) na dan sv. Vida. Inače, Vidovdan je najveći sveti dan pravoslavnog stanovništva Srbije.

neprecizno bacio bombu i promašio), metak mladog atentatora Gavrila Principa pogodio je prijestolonasljednika u vrat; drugi metak, namijenjen Potioreku, pogodio je prijestolonasljednikovu suprugu Sofiju. Vojvodkinja Sofija von Hohenberg preminula je kroz nekoliko trenutaka, a nadvojvoda je izgubio svijest. Ubrzo je i on umro na putu do bolnice, a vijest o atentatu je zagrmjela Europom i ostatkom svijeta.¹⁸³

Hrvatski dnevnik nam prvi donosi vijesti o pogibiji Franje Ferdinanda i Sofije. Članak sažeto govori o nemilim događajima, a njegova vrijednost je u tome što tvrdi da su zapravo postojala tri atentata: Čabrinovićev (bomba), drugi kod Careve ćuprije (neimenovani atentator bacio bombu) te onaj Principov.¹⁸⁴

General Potiorek već je idućeg dana 29. lipnja 1914. godine u Sarajevu proglasio prijeki sud.¹⁸⁵

Atentat na prijestolonasljednika i njegovu suprugu izvršila je revolucionarna organizacija *Mlada Bosna*.

Organizacija je to čije je članove ujedinjavala mržnja prema Austro-Ugarskoj, ideja jugoslavenske zajednice i težnja ka jugoslavenstvu kao općem idealu te spremnost podnošenja žrtve za ostvarenje viših ciljeva organizacije.¹⁸⁶ *Mlada Bosna* brojila je oko 200 članova te je bila većinom prosrpska organizacija u kojoj su se ispreplitali različiti interesi, a u njoj su postojale dvije struje: prosrpska i projugoslavenska. Program *Mlade Bosne* nije bio nacionalistički, kada bi ga se usporedilo s drugim nacionalističkim programima, iako je ideologija organizacije potjecala iz Srbije i tajne organizacije *Ujedinjenje ili smrt*, odnosno *Crna ruka*.¹⁸⁷

Kada je riječ o samome atentatu, za izvršioce istoga i zavjerenike navode se: Gavrilo Princip, Nedeljko Čabrinović, Trifko Grabež, Vaso Čubrilović, Cvjetko Popović, Muhamed Mehmedbašić, Danilo Ilić, Miško Jovanović, Veljko Čubrilović, Jakov Milović, Neđo Kerović, Mitar Kerović, Lazar Đukić, Ivo Kranjčević, Cvijan Stjepanović, Branko Zagorac i Marko Perin.¹⁸⁸

Od navedenih treba istaknuti tzv. prvu trojku ovog događaja: Gavrila Principa čiji su meci usmrtili Franju Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju, Nedeljka Čabrinovića koji je bacio bombu na prijestolonasljednikov automobil prije Principova atentata te Trifka Grabeža. Svaki od ove trojice je kasnije na sudu dobio 20 godina teške tamnice. Treba spomenuti da je

¹⁸³ Ž. Karaula, Isto, str. 256.

¹⁸⁴ N. Đ. Trišić, Isto, str. 19.

¹⁸⁵ M. Imamović, Isto, str. 463.

¹⁸⁶ Ž. Karaula, Isto, str. 262.-263.

¹⁸⁷ Ž. Karaula, Isto, str. 259.-260.

¹⁸⁸ N. Đ. Trišić, Isto, str. 9.-11.

ostatak izvršioca atentata i zavjerenika isto osuđen, a kazne su se kretale od 3 do 16 godina tamnice do doživotnih robija pa čak i smrtne kazne vješanjem.¹⁸⁹

Dan nakon atentata, u Zagrebu su organizirane prve protusrpske demonstracije.¹⁹⁰ Kasnije će se demonstracije proširiti i ostalim teritorijem Hrvatske. Odmah dolazi do napada na Srbe i njihovu imovinu, a vrše se i progoni iz države.¹⁹¹

Naravno, kako to inače biva, i domaće i strane novine vodile su žestoku prepisku i pokušavali ocrniti drugu stranu, istovremeno perući vlastite ruke. Tako imamo slučajeve gdje austrijski tisak krivi Srbiju za atentat, dok se u srpskim i ruskim novinama pozornost usmjerava na Bosnu i režim Austro-Ugarske Monarhije kao glavnog krivca za ovaj događaj.¹⁹² Novine također pišu i o tome da se u Beogradu znalo da se sprema atentat te da su upozoravali Beč.¹⁹³

Za razumjeti Principa i njegove motive iznimno nam je važna vijest koju prenosi *Politika* u svom br. 3748 koji je izašao 21. lipnja po julijanskom kalendaru, a koja nam prenosi Principov iskaz koji glasi: „Ja sam znao da niko na svijetu toliko ne mrzi Srbe kao prestolonasljednik Franjo Ferdinand. Znao sam da je on zakleti neprijatelj svih srpskih težnji i da se zakleo da satre Srbiju. Zato sam se riješio da ga ubijem. Nadam se da će metak kojim ga budem ubio, otvoriti put srpskoj vojsci ka Sarajevu.“¹⁹⁴

Poznato nam je da je Gavrilo Princip na suđenju još rekao da je on „jugoslavenski nacionalist koji teži za ujedinjenjem svih Jugoslavena“ te da ga nije briga kakva će jugoslavenska država biti, dok god je ona slobodna od Austro-Ugarske.¹⁹⁵

Sada je korisno spomenuti i težnju Austro-Ugarske za pokretanjem preventivnog rata protiv Srbije koja seže još iz razdoblja nakon završetka Balkanskih ratova. Naime, vojni vrhovi Austro-Ugarske i sam Franjo Ferdinand ocijenili su da Srbija jača te da bi mogla predstavljati veliku opasnost za Monarhiju i njezin teritorijalni integritet.¹⁹⁶ Mazower nam donosi podatak koji kaže da je jedan analitičar komentirao cjelokupnu situaciju rekavši “Ili trebamo uništiti Srbiju ili ju, ako to ne možemo učiniti, moramo naučiti voljeti.”¹⁹⁷ Austro-Ugarska se odlučila za uništenje Srbije i pokretanje rata, ali joj je bio potreban povod da to

¹⁸⁹ N. Đ. Trišić, Isto, str. 9.-11.

¹⁹⁰ Ž. Karaula, Isto, str. 268.

¹⁹¹ Ž. Karaula, Isto, str. 269.-270.

¹⁹² N. Đ. Trišić, Isto, str. 25.-28.

¹⁹³ N. Đ. Trišić, Isto, str. 23.-24.

¹⁹⁴ N. Đ. Trišić, Isto, str. 35.

¹⁹⁵ N. Malcolm, Isto, str. 206.-207.

¹⁹⁶ N. Stančić, Isto, str. 98.

¹⁹⁷ M. Mazower, Isto, str. 114.

učini.¹⁹⁸ Atentat na Franju Ferdinanda bila je iskra koja će zapaliti požar svjetskih razmjera. Njegovo ubojstvo potaknulo je Austro-Ugarsku da djeluje, čak je i Franjo Josip bio za pokretanje rata, iako nije znao što može očekivati od istog te hoće li rat uopće biti uspješan za Austro-Ugarsku.¹⁹⁹

Austro-Ugarska je optužila vladu Kraljevine Srbije za atentat i dala joj ultimatum od deset točaka 23. srpnja 1914. godine. Vlada Kraljevine Srbije rekla je da može ispoštovati sve točke ultimatumu osim one koja je predviđala neposredno sudjelovanje austro-ugarskih organa u provođenju istrage na njezinom teritoriju. To je dovelo do prijelomne točke u diplomaciji te je Austro-Ugarska Srbiji objavila rat 28. srpnja 1914. godine. U taj rat će se uskoro uplesti Njemačka, Francuska, Rusija, SAD, kao i pojedine ostale europske i svjetske države te će sukob koji je počeo na Balkanu prerasti u Prvi svjetski rat.²⁰⁰

Todorova nam govori kako je Charles J. Vopicka, diplomat i opunomoćeni poslanik SAD-a, izjavio u svojim memoarima kako se slaže da je Prvi svjetski rat počeo na Balkanu, ali da začeci tog rata leže u beskrupuloznim autokratima (misleći na Austro-Ugarsku) te ističe kako su balkanski narodi bili isključivo pijuni u velikoj strateškoj igri. Unatoč svemu, krivnja za početak rata pala je na cijeli Balkan, a naročito na srpski narod.²⁰¹

Viktor Rubčić, u pogovoru Malbašine knjige, tvrdi da je Prvi svjetski rat zapravo počeo 1908. godine, kada je Austro-Ugarska anektirala Bosnu i Hercegovinu. On kaže: „Pošto je Austrija objavila rat još 1908, nije bilo nimalo čudno što je šest godina kasnije jedan narod progovorio metkom od 28. juna 1914.“²⁰² Bilo to točno ili ne, rat je otpočeo, a narod Bosne i Hercegovine, kao i narodi okolnih zemalja, još će se jednom naći u teškim vremenima i borbi za vlastiti opstanak.

Bosna i Hercegovina, kao i Hrvatska i Slovenija, u ratu će se boriti na strani svojih gospodara, na strani Austro-Ugarske.²⁰³

Prvi svjetski rat završit će porazom Austro-Ugarske i njezinih saveznika, čime prestaje vlast Austro-Ugarske nad Bosnom i Hercegovinom.

Konačno slobodan, narod Bosne i Hercegovine može se okrenuti izgradnji boljeg života s vjerom u svijetlu budućnost.

¹⁹⁸ N. Stančić, Isto, str. 98.

¹⁹⁹ A. J. P. Taylor, Isto, str. 204.

²⁰⁰ M. Imamović, Isto, str. 464.

²⁰¹ M. Todorova, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1999., str. 209.

²⁰² A. Malbaša, Isto, str. 77. (pogovor Viktora Rubčića).

²⁰³ M. MacMillan, *Mirotvorci: Šest mjeseci koji su promijenili svijet*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008., str. 156.

5. Ocjena austro-ugarske vladavine nad Bosnom i Hercegovinom

„Austro-ugarska je u Bosnu ušla kao osvajač, protivno želji njenog stanovništva. Kao zavojevačka sila ona nije vodila računa o nacionalnim ni socijalno-ekonomskim problemima koji su poticali iz stanja ropstva pod Turčinom, a koji su ometali razvoj ovih krajeva.“²⁰⁴

U jednu ruku, ova je izjava točna. Ipak, s druge strane Austro-Ugarska je radila na razvitku zemlje – primarno zbog vlastite koristi.

U državi je pod novom upravom uvedeno moderno europsko zakonodavstvo pa je svatko bio jednak pred zakonom. Zakoni su se sistematično i strogo provodili, što je donekle osiguralo sigurnost života ljudi i njihove imovine. Pored toga, uvedena je i sloboda vjeroispovijesti i sve su vjere bile jednakopravne.²⁰⁵ Nadalje, za vrijeme austro-ugarske vlasti, u Bosni i Hercegovini izgrađene su moderne ceste, željeznice i tračnice, a država je povezana s ostatkom Europe telefonskom i telegrafskom mrežom.²⁰⁶ Godine 1909. Austro-Ugarska u Bosni i Hercegovini uvodi obvezno osnovno školovanje.²⁰⁷ Tako je osnovano mnoštvo škola.²⁰⁸

Taylor tvrdi da je Austro-Ugarska narodu Bosne i Hercegovine puno pomogla po pitanju razvitka i osiguravanja životnog blagostanja te isto potkrepljuje sljedećim riječima: „Habsburška je Monarhija u Bosnu i Hercegovinu izvozila višak svoje intelektualne snage – administratore, cestograditelje, arheologe, etnografe, pa čak i rentijere. Dvije su pokrajine dobile sve blagodati carske vladavine: veličanstvene javne zgrade, uzorne kasarne za okupacijsku vojsku, banke, hotele i kavane, dobru vodoopskrbu u administrativnim središtima i u odmaralištima...“²⁰⁹

Zapravo je došlo do otvaranja vrata zapadnoj kulturi i povezivanju s razvijenijim zemljama.²¹⁰

Malcolm tvrdi da je učinak aneksije na bosansko-hercegovačko stanovništvo bio blagotvoran te navodi kako je stanovništvu Bosne i Hercegovine pod novim austro-ugarskim ministrom financija Burianom došlo do mnogih ustupaka – muslimanima organiziran sustav upravljanja Vakufima, osnivanje Bosanskog sabora, nastajanje političkih stranaka...²¹¹ Na

²⁰⁴ A. Malbaša, Isto, str. 77. (pogovor Viktora Rubčića).

²⁰⁵ D. Mandić, Isto, str. 528.-529.

²⁰⁶ D. Mandić, Isto, str. 529.

²⁰⁷ N. Malcolm, Isto, str. 196.

²⁰⁸ D. Mandić, Isto, str. 530.

²⁰⁹ A. J. P. Taylor, Isto, str. 132.

²¹⁰ D. Mandić, Isto, str. 529.

²¹¹ N. Malcolm, Isto, str. 204.

umu ipak treba imati činjenicu da su Burian i Bilinski bili znatno popustljiviji i liberalniji od Kallaya.

S druge strane, porezi su i dalje bili visoki, što je teško padalo predominantno agrarnom stanovništvu Bosne i Hercegovine.²¹²

Malbaša piše da se Austro-Ugarska slabo brinula o podizanju škola za narod, dok su škole za djecu stranaca bile prioritet.²¹³ Tomu nam mogu posvjedočiti i podaci iz 1906. godine koji govore da je tada u Bosni i Hercegovini bilo 239 škola s 568 učitelja te da su srednje škole bile podignute jedino u okružnim mjestima, u svrhu školovanja djece činovnika, dok u državi nije postojala niti jedna visoka škola. Isto je porazan podatak iz 1910. godine koji nam govori da je od ukupnog bosansko-hercegovačkog stanovništva iznad 5 godina starosti bilo nepismeno 82.9% muške i 92.3% ženske djece.²¹⁴

Moglo bi se o ovome puno raspravljati, što bi, u konačnici, zahtijevalo iscrpnu analizu, a time bih djelomično izašao iz okvira teme rada. Stoga je moje mišljenje, nakon konzultiranja s dostupnom i korištenom literaturom, da je austro-ugarska vlast Bosni i Hercegovini donijela i dobrih i loših stvari.

Mandić tvrdi da je Austro-Ugarska uprava ipak pridonijela porastu općeg blagostanja u Bosni i Hercegovini, uz sve svoje mane²¹⁵ te vjerujem da se s time možemo složiti.

²¹² D. Mandić, Isto, str. 529.

²¹³ A. Malbaša, Isto, str. 20.

²¹⁴ D. Mandić, Isto, str. 514.-515.

²¹⁵ D. Mandić, Isto, str. 530.

Zaključak

Povijest Bosne i Hercegovine bogata je i zanimljiva tema za istraživanje. Ako ćemo gledati samo relativno blisku prošlost, od 15. stoljeća nadalje, odmah se može zamijetiti da je na tom prostoru prisutno mnoštvo različitih političkih, ekonomskih, kulturnih i ideoloških utjecaja koji se međusobno isprepliću i koegzistiraju. Ovi utjecaji znatno jačaju sredinom 19. stoljeća i bitno će promijeniti tadašnju demografsku sliku, ustroj države i način života u Bosni i Hercegovini.

Nakon Berlinskog kongresa 1878. godine, Austro-Ugarska je kročila na područje Bosne i Hercegovine i u njoj uspostavila svoju vlast i upravu. Bosna i Hercegovina je bila pod njezinom okupacijom, iako je formalni suverenitet još uvijek imao sultan Osmanskog Carstva. Bosnom i Hercegovinom je prvo upravljao Zajednički ministarski savjet Austro-Ugarske, a od 1880. godine uprava je povjerena Zajedničkom ministru financija Austro-Ugarske. Već u ovom razdoblju Bosna i Hercegovina doživjet će značajne promjene po pitanju ustrojstva države i uprave – doći će do reorganizacije zakonodavstva, uspostavljanja vojske i žandarmerije, radit će se na području jezika i školstva, a vlasti će čak pokušati stvoriti bosansku naciju i bosanski jezik. Kako bi ostvarila svoje ciljeve, Austro-Ugarska je okretala različite nacionalne, vjerske i političke grupacije u Bosni i Hercegovini jedne protiv drugih – radilo se o dobro poznatoj politici *Divide et impera*.

Aneksijom Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske 1908. godine doći će do aneksijske krize koja će posredstvom njemačke diplomacije biti prebrođena 1909. godine. Time će sultanov suverenitet u potpunosti nestati. Aneksija, a time i izravna vlast Austro-Ugarske nad Bosnom i Hercegovinom, omogućit će uvođenje obveznog školstva, dodatnu reorganizaciju uprave, donošenje Ustava i formiranje Bosanskog sabora, kao aktivno djelovanje prvih političkih stranaka u državi. Reforme koje su provedene nakon aneksije narod će doživjeti dvojako – u jednu ruku one su poboljšavale njihove živote, a u drugu ruku prvenstveno su služile Austro-Ugarskoj za ostvarenje njezinih političkih i ekonomskih ciljeva.

Nakon Sarajevskog atentata 1914. godine situacija u Bosni i Hercegovini dodatno će se zakomplicirati i rezultirati početkom Prvog svjetskog rata. Time će se narod Bosne i Hercegovine još jednom naći u nepoznatoj i teškoj životnoj situaciji.

U Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914. godine nije bilo lako živjeti. Iako se radilo na moderniziranju države i pospješivanju životnih uvjeta, bilo je čimbenika koji su napredak kočili – Bosna i Hercegovina bila je zaostala zemlja s dominantnim agrarnim stanovništvom, siromaštvo je bilo rašireno diljem države, porezi su bili visoki, iseljavanja česta, a narod je bio

podijeljen. Austro-ugarska vlast u Bosni i Hercegovini imala je svojih dobrih i loših strana, kao i svaka druga vlast bilo koje države kroz povijest.

Smatram da ovaj rad objektivno i vjerodostojno iznosi činjenice i događaje o Bosni i Hercegovini u razdoblju od 1878. do 1914. godine te da je njegov cilj ispunjen. Tema je zaista bogata i užitak ju je istraživati te vjerujem kako će se sa mnom složiti svatko tko ima profesionalni interes prema proučavanju povijesti jugoistočne Europe.

Premda je o temi već dosta pisano i u domaćoj i u stranoj literaturi, mišljenja sam da se još puno toga može otkriti o istoj. U konačnici, kako bismo razumjeli sadašnjost, trebamo dobro poznavati prošlost, a Bosna i Hercegovina u ovome razdoblju (čija se povijest isprepliće s Austro-Ugarskom, Osmanskim Carstvom, Hrvatskom, Srbijom i Rusijom) bitan je geo-politički, kulturni i društveni čimbenik koji je utjecao na mnoštvo procesa u Europi – poznavanje povijesti Bosne i Hercegovine ovog razdoblja, vjerujem, može puno pridonijeti razumijevanju događaja od 1914. godine do danas.

Literatura

Ekmečić, Milorad, „Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875-1878“, Petrović, R. (ur.), *Posebna izdanja, knjiga XXX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 4. Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875-1878. godine, tom I*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1977. , str. 49.-89.

Gross, Mirjana, „Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914.“, *Historijski zbornik*, god. XIX-XX, br. 1.-4., 1966.-1967., str. 9.-68.

Gross, Mirjana, „Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 2., br. 2., 1971., str. 9.-74.

Gross, Mirjana, „Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine“, Janković, D. (ur.), *Istorija XX veka: zbornik radova, sv. 3*, Institut društvenih nauka/Odeljenje za istorijske nauke, Beograd, 1962., str. 153.-275.

Hammer, Joseph von, *Historija turskog (osmanskog) carstva, svezak 3*, Ognjen Prica , Zagreb, 1979.

Imamović, Mustafa, *Istorija Bošnjaka*, Bošnjačka zajednica kulture, Izdavačko preduzeće „Preporod“, Sarajevo, 1997.

Karaula, Željko, „Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji“, *Radovi: Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 43., br. 1., 2011., str. 255.-292.

Kersten, Kurt, *Bismarck i njegovo doba*, Nolit, Beograd, 1936.

Kraljačić, Tomislav, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.

MacMillan, Margaret, *Mirotvorci: Šest mjeseci koji su promijenili svijet*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008.

Malbaša, Ante, *Bosansko pitanje i Austro-ugarska u svijetlu političkog dnevnika J. M. Baernreithera*, Bosanska pošta, Sarajevo, 1933.

Malcolm, Noel, *Povijest Bosne. Kratki pregled*, Erasmus Gilda-Novi Liber-DANI, Zagreb-Sarajevo, 1995.

Mandić, Dominik, *Bosna i Hercegovina. Svezak III: Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, ZIRAL, Toronto-Zürich,Rome-Chicago, 1982.

Matuz, Josef, *Osmansko Carstvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1992.

Mazower, Mark, *Balkan. Kratka povijest*, Srednja Europa, Zagreb, 2003.

Popović, Vasilj, *Istočno pitanje (Istorijski pregled borbe oko opstanka osmanlijske carevine u Levantu i na Balkanu)*, Zavod za izdavanje udžbenika Sarajevo, Sarajevo, 1965.

Renouvin, Pierre, *Evropska kriza i Prvi svjetski rat*, Naprijed, Zagreb, 1965.

Skupina autora, *Bosna od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1998.

Stančić, Nikša, „Hrvatska politika i nastanak Jugoslavije: od Berlinskog kongresa 1878. do kraja Prvoga svjetskog rata 1918.“, Rudolf, D. (ur.), *ADRIAS – zbornik radova Zavoda za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Splitu*, HAZU/ Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Zagreb-Split, 2014., str. 93.-103.

Šidak, Jaroslav, et. al., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*, Školska knjiga/Ognjen Prica, Zagreb, 1968.

Šišić, Ferdo, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do godine 1873.*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1916.

Taylor, Alan J. P., *Habsburška Monarhija 1809-1918*, Znanje, Zagreb, 1990.

Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1999.

Trišić, Nikola Đ., *Sarajevski atentat u svjetlu bibliografskih podataka*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1960.

Abstract

After the peasant revolt and the outbreak of the Great Eastern Crisis of 1885., Austria-Hungary diplomatically achieved a mandate for an occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878. on the Congress of Berlin, which was a step forward in accomplishing its goals of the political an economical domination of Balkan. The occupational regime was not really in favour of the population of this country, but there have been some positive changes (construction of institutions, schools, roads, etc.) and establishment of a modern, efficient government and legislation. After the annexation of Bosnia and Herzegovina in 1908., its territory became a part of the Austro-Hungarian Monarchy as an Imperial Territory (Reichsland). It led to multiple reforms and changes in the government and the organization of the country, for example adopting the Constitution, forming the Assembly, etc. In the meantime, Balkan is struck by the two Balkan Wars, and the population, while still recovering from the shock, is hit by another disaster of unbelievable proportions – in Sarajevo in 1914., Austrian-Hungary crown prince Franz Ferdinand is assassinated. It is the event that will resound throughout the Europe and world, and will be one of the main causes of the World War I.

The paper deals with the history of Bosnia since the Congress of Berlin in 1878., up until the beginning of the World War I in 1914., and it brings out the more important facts and describes the eminent events related to Bosnia and Herzegovina in this period. The paper is a result of an insight into the available and relevant literature.

Key words: annexation, Austria-Hungary, Bosnia and Herzegovina, history of Bosnia, occupation.